

A közgazdaságtan oktatása: avagy mit, miből és hogyan (ne) tanítsunk?

Professor emeritus Szentes Tamás (Budapesti Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszék), tanulmányában áttekinti a közgazdaságtan hazai oktatásának hagyományait, fő kihívásait és gyengeségeit. Érvelése szerint a külföldi „standard” tankönyvek kritikátlan átvétele és fordítása helyett sokkal inkább olyan, hazai szerzők vagy szerzői kollektívák által írt művekre van szükség, amelyek a nemzetközi szakirodalom kellő mélységű ismertetése és kritikája mellett tükrözik az itthoni tudományos eredményeket, illetve a szerzők önálló kutatásait is. A közgazdaságtani mainstream egyoldalú és leszűkített közvetítése helyett sokkal inkább egy olyan minimális ismeretanyag meghatározására kell törekedni, amely egyrészt biztosítja a középutat, azaz egyik elméleti iskolát sem tekinti kizárólagosnak, másrészt pedig kellően gyakorlatorientált. Az elméletek gyakorlati alkalmazhatóságát, illetve a modellek leegyszerűsítéseit mindig tudatosítani kell a hallgatókkal, nem szabad engedni ugyanis, hogy a valóságtól elrugaszkodott koncepciók alapján alkossanak képet a világról. A professzor írásához Szabó Katalin egyetemi tanár fűzött észrevételeket. Audiatur et altera pars: Szentes Tamás ez utóbbiakkal kapcsolatos reflexióit is közöljük. Szívesen vennénk, ha mások is kifejtenék álláspontjukat e fontos oktatás-filozófiai témában.

A közgazdaságtan oktatásának színvonaláról

Hazánkban a közgazdaságtan egyetemi oktatásának színvonala az elmúlt két évtizedben – egy az azt megelőző két évtizedben történt ígéretes javulása ellenére – lényegesen visszaesett. Ez különösen vonatkozik az elméleti és a módszertani alapozó tárgyak oktatására. Miközben végleg felszámolódtak azok a körülmények, amelyek a rendszerváltás előtt, de különösen a „kemény diktatúra” idején gátolták a nemzetközi szakirodalomban megjelenő korszerű nézetek és módszerek átvételét és felhasználását a hazai tankönyv-irodalomban, az oktatásban a nyugati,

¹ A cikk megjelent: Szentes Tamás. 2007. A közgazdaságtan oktatása: avagy mit, miből és hogyan (ne) tanítsunk? *Köz-gazdaság* 2: 141- 170.

főként amerikai standard tankönyvek tartalmának vagy hozzá nem értő interpretálása váltotta fel a korábbi, az ún. Marxizmus-Leninizmus ideológiája jegyében fogant politikai gazdaságtani tankönyveket, vagy pedig annak épp oly kritikátlan kezelése, mint korábban az utóbb említetteké. És miközben az oktatásban, legalábbis a volt Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem oktatásában, már régóta bevezetésre kerültek a modern gazdaságmatematikai és ökonometriai ismeretek, ezek elsajátításának a gyakorlati alkalmazás szükségleteitől olykor elszakadó követelménye az egyetemi hallgatók nagy részénél bizonyos alacsonyabb szintű, de a gyakorlatban fontosabb számítási módszerek megbízható ismeretének és alkalmazása képességének a rovására ment.

Egyetemünk szinte egyedülálló volt a tekintetben, hogy itt nemcsak az ún. „marxista” politikai gazdaságtant oktatták, hanem a közgazdasági elméletek története tárgy keretében már az ötvenes években is a nyugati, modern elméleteket és módszereket is. (Az, hogy ezeket az elvárt kritikai megjegyzésekkel együtt oktatták, mit sem von le abból, hogy az azokat elsajátítók nemcsak gond nélkül voltak képesek kommunikálni nyugati kollégáikkal, hanem adott esetben a vonatkozó ismereteket oktatni is.²)

(1) Kedvezőtlen külső körülmények és hatások

Nyilvánvaló, hogy a közgazdaságtan egyetemi oktatásának színvonalára több körülmény is kedvezőtlen hatással van:

- Ilyen mindenekelőtt az a valamennyi felsőoktatási intézményt többé vagy kevésbé érintő sajnálatos tény, hogy a valaha a nemzetközi élvonalba tartozó hazai *elemi és középiskolai oktatás minősége is leromlott*, ami különösen a magyar nyelv szabályainak és szigorú logikájának, valamint a matematikai alapismereteknek az elsajátítása és alkalmazása terén tapasztalható hiányosságokban, az írásbeli és szóbeli, illetve a matematika nyelvén való fogalmazás-készség gyengeségében mutatkozik meg.

² Megjegyzendő, hogy azt a *Mátyás Antalt*, akinek a modern nyugati elméletek és módszerek oktatása és az Elmélet-történeti tanszék létrejötte volt köszönhető, és aki az „ideológiai tanszékek” oktatói számára kötelező párttagságot sem volt soha hajlandó vállalni, évtizedeken keresztül az a nemcsak tanszékének fennmaradását, hanem saját egzisztenciáját is fenyegető támadások sorozata érte a mindenkori pártvezetés és egyes tanszékvezetők részéről is, hogy a nyugati kapitalizmus ideológiai eszméit terjeszti a hallgatók körében. És nem érdektelen azt is megjegyezni, hogy azok (miként jómagam is), akik a marxi elméletet az általa oktatott Tőke-szeminárium keretében részleteiben is tanulmányozták, és persze csak azok, akik az ő megjegyzéseit is figyelemmel kísérték és értették, soha nem tekintették a marxi művet a tökéletesség példaképének. Vagyis – ellentétben a politikai gazdaságtan oktatóinak zömével, akik azt brossúrákból tanulták és tanították - nem kezelték azt úgy, mint valamiféle „Bibliát”.

- Ilyen továbbá az a tény is, hogy a gazdaság verseny-szférájában, különösen a nagyvállalatok és bankok körében, sőt, egyes közigazgatási, illetve közszolgálati intézményeknél is, a kereseti, illetve *jövedelmi viszonyok* még ma is jóval kedvezőbbek, mint a felsőoktatás területén, ami oktatók elvándorlásához, illetve több irányú munkavállalásához vezet. (Ez utóbbit lehet ugyan törvényileg korlátozni, de az egyrészt további elvándorlásokra késztet, részben a megmaradók jövedelmének csökkenését okozza.)
- Részben a Minisztérium által erőltetett egyetemi integrációk miatt, részben pedig a korábbi felsőoktatási törvény nyomán *több olyan egyetemen és főiskolán is gazdaságtudományi kar létrehozására, illetve gazdaságtudományi egyetemi szak indítására* került sor, ahol annak még nemigen volt meg a „fedezete”, vagyis ahol az egyetemi szintű gazdaságtudományi oktatás feltételei még nincsenek (vagy csak virtuálisan vannak) biztosítva.
- Finanszírozási okokból - mind közvetlenül, a fizető kurzusok terjedése miatt, mind pedig közvetve, a *költségvetési támogatásnak a hallgatói létszámhoz igazodó normái* miatt - az elmúlt években kialakult egy rendkívül káros verseny az érintett egyetemek és főiskolák között a hallgatói létszám növeléséért, illetve megtartásáért. Ha ez tovább folytatódik, végül is egyfajta „negatív összegű játékot” eredményezhet, vagyis olyat, amelyben minden fél, beleértve a hallgatókat is, csak veszít.
- A tanszékek, illetve intézetek normális működésének feltételeit – a hallgatói létszámhoz igazodó költségvetési támogatások mellett is - legfeljebb (ha egyáltalán) *csak pályázatok elnyerésével* lehet biztosítani. Ez egyrészt a pályázati rendszerbe annak eredeti céljával ellentétes diszfunkcionális elemeket vitt be, másrészt a pályázatokkal együtt járó bürokratikus feladatok, fölös adminisztráció és kötött határidők folytán nagymértékben dezorientáló hatású, vagyis az érdemi tudományos munka és oktatás-fejlesztés rovására megy.
- Az egyetemi *oktatók óraterhelése* (mind a vezető oktatóké, mind pedig a fiatal munkatársaké) ugrás-szerűen megnőtt, előbb a Minisztérium által előírt és gyakorlatilag középiskolai szintű „normák” bevezetése, majd a központi előírás megszüntét követően a helyi „normák” érvényesülése okán. Ez nemcsak a tárgyak számának elképesztő (és valószínűleg fedezet nélküli) növekedéséhez vezetett, hanem a tudományos munka és az arra épülő saját tananyag-fejlesztés visszaszorulásához is.

- Ez utóbbival függ össze, bár már korábbi körülményeknek is a következménye az, hogy mindinkább megszűnőben van a *tanszéki kollektíváknak* a normális és egyszerűsített hagyományos működése. Az, amelyben – miként a továbbra is használatos elnevezések (adjunktus, tanársegéd) sugallják – a professzor az előadásait rendszeresen meghallgató és azok anyagából szemináriumokat tartó, zárthelyi dolgozatokat írató és kollokváltató ifjabb munkatársait oktatói munkaértekezletek és tudományos műhelyviták, valamint óráik időnkénti meglátogatása és véleményezése révén segíti előmenetelükben, oktatói és tudományos munkájuk eredményességében.
- A nemzetközi kapcsolatoknak, a külföldi tanulmányutaknak és ösztöndíjas lehetőségeknek az öröndetes bővülése sajnálatos módon a hazai tudományos munka és szellemi termékek kellő megbecsülése helyett a *külföldi (többnyire amerikai) standard tankönyvek iránti elfogult preferencia* és kritikátlan bizalom terjedését is előidézte. Ez a saját tudományos munkán alapuló önálló tananyag-írást és –fejlesztést visszaszorítva a szóban forgó külföldi tankönyvek egyszerű lefordítására, illetve interpretálására ösztönöz.

Mindezekon túlmenően, az ún. „*bolognai folyamat*” *kapcsán*, pontosabban szólva annak félreértelmezése és félremagyarázása nyomán tapasztalható jelenségek alapján további *kedvezőtlen fejleményektől* lehet tartani. Éspedig az alábbiaktól:

- Ahelyett, hogy az eddigi 5-6 évet kitevő és (Mester-fokozatnak megfelelő) egyetemi diplomához vezető egyetemi oktatás két részre, egy alapozó, undergraduális, de változatlanul egyetemi szintű alapképzési időszakra és egy graduális, felsőbb szintű képzési időszakra válna csupán szét, félő, hogy az *alapozó képzés gyakorlatilag elveszítheti egyetemi jellegét* még az egyetemi oktatásban is.
- Az egyes szakágazatok, illetve szakirányok és tárgy-tematikák megfelelő koordinálására létrehozott „konzorciumokon” belül is (a felsőoktatási intézmények „egyenrangúságának” és a „demokratikus képviselői elvnek” az alkalmazása nyomán) olykor a közgazdaságtan oktatásában kevésbé tapasztalt, tudományos teljesítménnyel és *külföldi tapasztalatokkal még nemigen bíró kollégáknak* a többségi véleménye válhat meghatározóvá. Nem pedig az adott témakör oktatásában legtöbb tapasztalattal bíró és az oktatói munkát saját tudományos kutatással is megalapozó egyetemi professzoroké.

- A tárgy-tematikák és képzési szintek összehangolásának helyes célja olyan törekvéseket erősíthet fel, amelyek a felsőoktatási intézmények autonómiájának és az oktatói szabadságnak az elvét veszélyeztetve az adott tárgy oktatását valamely *egységesen előírt azonos tankönyvre* építenék.
- Sőt, az ilyen törekvések jegyében sokan a diplomák nemzetközi egyenértékűsége biztosításának, az egyes tárgyak oktatása „nemzetközi standard”-hez igazításának, illetve megfelelő színvonala elérésének céljára és a vonatkozó nemzetközi terminológia, vagyis a „közös szakmai nyelv” ismeretének követelményére hivatkozva eleve külföldi és többnyire (még csak nem is EU-országbeli, hanem) *amerikai tankönyveket* írnának elő egységes, mindenütt bevezetendő tankönyvekként.

(2) Téveszméket tükröző struktúrák, terminológiák és egyoldalú koncepciók - „Paradigma-váltás” vagy koordináció?

Kétségtelenül (már régóta) *baj van az „alapozással”*, az alsóbb szinten szükséges elméleti és módszertani ismeretek oktatásával

- a tárgyak elburjánzása,
- a kaotikussá vált tárgy-struktúra és
- a megfelelő összefüggések tisztázatlansága miatt.

Már azon az 1990-es években lezajlott egész napos "kibővített egyetemi tanácsi ülésen" is, amelyet - megismétlését is beharangozva - tartott az akkori egyetemi vezetés, kifejtettem, de azóta is számtalanszor hangoztattam, hogy *az egyetemünkön kialakult tárgystruktúra* - egyes tárgyak tartalmában elért jelentős javulás ellenére - nemcsak korszerűtlen és túlzottan szétaprózott, de egyenesen kaotikus is. A tárgyak száma irreálisan nagy (amiben nyilván szerepe van az oktatási normákhoz kapcsolt pótlékok bevezetésének is, valamint a "klasszikus" tanszéki kollektív munkaszellem elsorvadásának, a kooperatív hajlam gyengeségének). Ennél is súlyosabb baj, amely részben az előbbit is magyarázza, hogy egyre kevésbé biztosított a tárgyak közötti kapcsolódások követelményének érvényesülése. Nemcsak párhuzamos, nevükben és tematikájukban hasonló tárgyak futnak, ami - ha az egészséges versenyt szolgálná - még nem volna baj, hanem alighanem virtuális, csak papíron létező tárgyak is, illetve olyanok, amelyek néhány hallgatónak nem is mindig megtartott órákkal gyarapítják ugyan az illető oktató óraterhelési

kimutatását, de nem illeszkednek a hallgatók célirányos képzésének kívánatos rendszerébe. Az elmúlt évtizedben jó néhány olyan tárgy indítására kerülhetett sor, amelyet már más tanszékek korábban is oktattak. Ráadásul anélkül indulhatott egyik-másik tárgy, hogy annak a képzés valamilyen logikus rendjébe illeszkedését alaposan megvizsgálták volna (különösen, ha kezdeményezőjének jó tárgyalási pozíciója volt az illetékes fórumokon), és arra való tekintet nélkül is, hogy ugyanazt a tárgyat vagy annak zömét oktató másik tanszék mennyire korszerűen oktatja azt, illetve hogy az új vállalkozónak megvan-e a tudásbeli és a vonatkozó kutatásokban, valamint publikációkban kifejeződő "fedezete" a tárgy korszerű oktatására.

Mindezek a jelenségek és az oktatás tárgystruktúrájának, tematikai (és módszertani) felépítésének anomáliái ahhoz a *paradoxonhoz* vezettek, hogy miközben jelentősen, esetenként ugrásszerűen javult az egyes tárgyakon belüli tartalom (és módszertan), és hallgatóink több területen is a legmagasabb szintű ismereteket kapják, ugyanakkor a képzés eredményessége, az ismeretek tartós elsajátítása és alkalmazásának képessége inkább romlott, mint javult.

Mindezek fényében helyeslem az akkori Rektor ama bejelentett törekvését, hogy valamennyi tárgy "átvilágítására" kerüljön sor. (Hozzáfüzve persze, hogy nem mellékes kérdés: (a) kik lesznek az "átvilágítók" (vajon ideológiai előítéletektől és szemléletbeli egyoldalúságtól mentes, kellő szakmai ismeretekkel és nemzetközi kitekintéssel bíró, a végzős hallgatók szakmai szükségleteire és nem a személyes vagy tanszéki érdekekre koncentráló szakemberek-e), és (b) milyen módon történik az "átvilágítás" (demokratikus és kooperatív módon-e, a tárgy oktatójának közreműködésével, és nem utolsósorban a tárgy oktatásának saját kutatásokban, tananyagokban és tapasztalatokban megnyilvánuló "fedezetére" való tekintettel-e).

Ezzel összefüggésben utaltam arra a - megítélésem szerint - nemcsak demokratikus, öntevékeny és az érintett oktatók együttműködésére építő, hanem sikeresnek is ígérkező gyakorlatra, amelyet az ISC folytat a tárgystruktúra javítása, célirányossá tétele érdekében: valamennyi, de legalábbis a törzstárgyak esetében afféle "*check-list*" elkészítésének előírásával, mely listákban az egyes tárgyak oktatói tételesen felsorolják mind a tárgyukhoz (előtanulmányokból származó, előző tárgyaktól) elvárt ismereteket fogalmak, elméleti tételek és számítási módszerek vonatkozásában, mind pedig az általuk oktatottakat, vagyis mindazt, amire a későbbi tárgyak építhetnek. Ez nemcsak egymás kölcsönös tájékoztatását (és persze a hallgatókét is) szolgálja, hanem alapul szolgálhat a tárgyak tartalmának és kapcsolódásaiknak (közös) "átvilágítására is - a szükséges változtatások érdekében.

Az egyetemünkön folyó társadalomtudományi oktatás egyik *strukturális problémája* (már a múltban is, de ma is, csak más vonatkozásokban) a *Karok elnevezésében*, a vonatkozó terminológiában is tükröződik. Nevezetesen és főként a Közgazdaságtudományi, de egyszersmind a Gazdálkodástudományi Karnak is, mint „nem társadalomtudományi” (!) Karnak a

megkülönböztetésében. Ez nemcsak egy elfogadhatatlan szemléletnek ad táptalajt, nevezetesen a közgazdasági és gazdálkodási kérdések társadalmi összefüggésekből, aspektusokból és hatásokból való kiragadásának, az elszigetelten tevékenykedő (vagy legfeljebb a „játékelmélet” szabályait követő „homo oeconomicus” feltételezetten racionális viselkedése tanulmányozásának, hanem akadályozhatja a különböző Karokhoz tartozó tanszékek közötti együttműködést és a tárgyaik közötti kapcsolódások megteremtését is.

Már annak idején is kifogásoltam például a Külkereskedelmi, illetve Külgazdasági tanszéknek, a Nemzetköz tanszéknek és a Világgazdasági tanszéknek három különböző Karhoz történt, meglehetősen esetleges besorolását. De ma is zavarokat okoz e két utóbbinak különböző Karokhoz tartozása, és aligha szerencsés a nemzetközi szak közgazdasági alapozásának meggyengülése, valamint a „Nemzetközi tanulmányok” és a „Nemzetközi gazdasági kapcsolatok” szakirányoknak azon az alapon való megkülönböztetése, hogy az előbbi már nem vagy kevésbé igényli a közgazdaságtan elméleti és módszertani alapjait.

Hasonlóképpen téveszmékkel kapcsolatos és mindinkább anakronisztikus is az *olyan fogalmak alkalmazása* is, mint a „nemzetközi gazdaságtan” vagy pláne az annak helyettesítését célzó „nyitott makro-ökonómia” elnevezések is. Nemcsak és nem is elsősorban azért, mert a világgazdaság folyamatai, áramlásai és viszonyai nem „nemzetek”, hanem országok közötti gazdasági kapcsolatokat és interdependens viszonyokat jelentenek, hanem mert a világgazdaság mint szerves rendszer több, mint a részek, illetve az azok közötti „kapcsolatok” halmaza, és így jelenségei, tendenciái, illetve „törvényszerűségei” sem deriválhatók egyszerűen a nemzetgazdaságokéból!

De nem kevésbé félrevezető az olyan tanszéki elnevezések használata is, mint pl. „Összehasonlító közgazdaságtan”, amely az egyébként nagyon is fontos és időszerű tantárgyi tartalom, vagyis a különböző gazdasági rendszerek összehasonlító tanulmányozása és elemzése, más szóval a komparatív rendszerek gazdaságtana névvel kifejezhető tartalom ellenére voltaképpen a különböző közgazdasági elméletek komparativisztikájának, illetve valamiféle elmélet-történetnek az oktatását sugallja.

Ideje lenne a tárgystruktúrákban és a *tárgyak oktatásának és egymásra építésének* gyakorlatában, illetve logikai rendszerében is figyelembe venni, hogy

- nincs a társadalomtól függetlenül létező, gondolkodó és cselekvő „homo oeconomicus”,

és nincs „szuverén” fogyasztó,

- nem léteznek „független”, „zárt” nemzetgazdaságok,
- nem jönnek létre és fejlődnek, buknak el vagy alakulnak át egymástól és a világgazdaság szerves rendszerétől függetlenül, pusztán belső erők hatására összehasonlítható gazdasági rendszerek.

Mert vajon reális-e még az egymástól *független* rendszerek tételezése vagy a különböző társadalmi-gazdasági rendszerek *autonóm* megválaszthatóságának feltételezése? Nem is szólva arról, hogy különféle társadalmak egyetlen "rendszer" fogalma alá vonása hogyan tünteti el a valóság sokszínűségét! Milyen mértékben lehet gazdasági *szuverenitásról* beszélni? És autonómnak tekinthető-e a fogyasztó a nemzetközi fogyasztási demonstrációk hatásak, a reklám- és propaganda-kampányok világában, a "CNN-ization" idején?

És vajon megmagyarázható-e egyáltalán a "szocializmusnak" nevezett rendszer történelmi kialakulása, elvetélt vagy részleges reformjainak története és végső válságának, összeomlásának bekövetkezése a *nemzetközi*, nem utolsósorban *világgazdasági* összefüggésekből kiragadottan?! Vajon nem a világgazdasági kihívás és a nemzetközi környezet, az azzal szembeni *elzárkózás* és konfrontáció okozta militarizáció, a társadalom egészének, a társadalmi élet minden területének egyfajta *katonai rendbe* kényszerítése volt-e a döntő momentum a *sztalini* rendszerek s a szovjet típusú ún. "szocializmusok" mint torzszülemények létrejöttében? És nem az újabb *külső* kihívásokra adott válasz *elégtelensége*, a felzárkózás, sőt lépéstartás *kudarca*, illetve az elszigetelődésben támadt *repedések* ténye s a kényszerű vagy a reformokkal együtt járó *nyitás* volt-e a végső csapás e rendszerek létre?

És lehet-e egyáltalán „fenntartható gazdasági fejlődésről” beszélni a társadalmi és nemzetközi egyenlőtlenségektől elvonatkoztatva, nem is szólva a természeti környezetre gyakorolt hatások figyelembevétele nélkül?! Vagyis egyáltalán tudományosan megalapozottnak és reálisnak tekinthető-e a gazdaságtudományoknak a társadalomtudományoktól való megkülönböztetése és elhatárolása (miként egyetemünkön), illetve általában is a társadalomtudományoknak és a természettudományoknak az éles szétválasztása?!

Az említett terminológiák és legalábbis következetlennek mondható struktúrák így vagy úgy persze összefüggnek azzal az *egyoldalú és mindinkább anakronisztikus felfogással*, amely (talán épp egyfajta ellenreakciójaként vagy utóhatásaként a korábbi évtizedekben tapasztalt egyoldalúságnak, nevezetesen az akkor a Marxizmus-Leninizmus szellemében fogant politikai gazdaságtant egyedül helyesnek beállító felfogásának) az ún. „*mainstream*”-hez tartozó *nézetek oktatásának kizárólagosságára törekszik*. Ez utóbbiakra jellemző ugyanis a társadalmi közegéből kiragadott termelő, illetve fogyasztó egyén feltételezett racionális viselkedéséből való kiindulás, a gazdaságtudomány kiemelése a társadalomtudományok köréből, a társadalom

gazdasági jelenségeinek, folyamatainak és viszonyainak a mikro-ökonómiai jelenségekből való levezetése, valamint és nem utolsósorban a világgazdaságnak mint a már korábban létrejött nemzetgazdaságok halmazának, illetve mint a közöttük kialakuló gazdasági kapcsolatokból álló „nemzetközi gazdaságtannak” az értelmezése és törvényszerűségeinek az eredetileg „zárt” nemzetgazdaságok törvényszerűségeiből való deriválása.

Ha az egyesek által javasolt radikális paradigma-váltás a „mainstream” kizárólagosságát biztosítaná az oktatásban,

- az óriási visszalépés lenne a még a diktatúra idején is valamelyest érvényesülő pluralizmushoz viszonyítva,
- de kifogásolható lenne a „fő áramlat” téves, már elavult értelmezése miatt is.

Bár a „mainstream” összetétele maga is sokat változott, a konvencionális felfogással ellentétes, kritikai irányzatok továbbra is ki vannak zárva az előbbi kizárólagosságára törekvő tananyagokból, miközben a világban lezajló változások, a globalizáció folyamatának felgyorsulása, a transznacionális társaságok világméretű tevékenysége, a regionális blokkok képződése, a technológiai „forradalmak” és mindezek nyomán az interdependenciák terjedése és elmélyülése egyre inkább valóban „avított dogmákká” teszi a „mainstream” szellemében fogant tankönyvek számos tételét.

Amint azt *Mátyás Antal* professzor jegyzi meg könyvében, egyfelől a „mainstream” kizárólagossága ellenében, másfelől a nagy horderejű változásokhoz igazodó korszerűség szükségességét hangsúlyozva: „Problémát jelent a mindenkori 'mainstream economics' számára, hogy egyetlen elméleti rendszer sem képes a gazdaság egészét át-fogni, így fontos területek, a gazdaság fontos sajátosságai maradnak feltáratlanul. Bírálva az uralkodó közgazdasági irányzatot, e hézagok betömésére vállalkoznak az alternatív közgazdasági áramlatok.” „Az újabb időszakban ... a gazdaságban végbemenő óriási változások és a technika rohamos fejlődése következtében a különböző közgazdasági irányzatoknak óriási kihívásokkal kell szembenéznük. A gazdasági folyamatok zárt gazdaságra felállított modellek keretei között történő vizsgálata a globalizáció korában elégtelen. Egy-egy gazdaság folyamatit be kell illeszteni a nemzetközi gazdaság keretei közé. Ehhez a modellek logikai szerkezetét, felépítését alaposan át kell alakítani. Továbbá a közgazdaságtan, de azon belül még a növekedési modellek is alig számolnak az egyre fenyegetőbb méreteket öltő környezeti problémákkal, azok növekvő költségeivel. Ezek figyelembevétele nélkül a nemzeti jövedelem valóságos alakulását nem lehet megragadni. Ezek és a 'mainstream' közgazdaságtan egyéb megoldatlan problémái azt sejtetik, hogy a közgazdaságtan komoly átalakulás előtt áll.”³ (p. 663)

³ Mátyás, A, (1999), *A modern közgazdaságtan története*. Aula Kiadó. 661, 663. o.

Aligha akad „avíttabb téveszme”, mint az, hogy elegendő lehet a „main-stream” elméleti és módszertani ismereteit oktatni, de voltaképpen „avított dogma” magának a „main-stream”-nek a megkülönböztetése, vagyis a tudomány „szerves” fejlődésének, a különféle elméleti irányzatok egymásra épülő, egymásra ható és egymást bírálva kiegészítő fejlődésének a negligálása is. Egyébként is igencsak vitatható, hogy a "mainstream"-nek nevezett közgazdaságtan határai hol húzódnak, és melyek azok az irányzatok (s vannak-e ilyenek egyáltalán), amelyeket ki lehetne rekeszteni a közgazdaságtan fejlődését és gyarapodását elősegítő elméletek sorából.

Az 1990-es években tartott, már említett összoktatói értekezleten az egyik felszólaló óvott is attól a veszélytől, illetve az olyan, mind több területen megnyilvánuló szándéktól, hogy az éppen felkapott, külföldön divatos (sőt, esetleg már divatjamúlt) elméleti irányzat követésére, illetve átvételére és egyeduralmának bevezetésére kerüljön sor, és hogy az oktatás tartalma, szemléletmódja, sőt, az egyes tárgyak helyének, szerepének és fontosságának megítélése is ahhoz, illetve az annak megfelelően megjelölt preferenciákhoz igazodjék. Az akkori Rektor válaszában megnyugtatóan hangsúlyozta a "sokszínűség", a többféle "ideológiai irányzat" tolerálása melletti elkötelezettséget. Akkori feljegyzésemben megjegyeztem, hogy én magam jobban örültem volna, ha egyfelől szükségesnek is minősíti a közgazdaságtan, illetve általában a társadalomtudományok legkülönbözőbb elméleti irányzatai, valamennyi főbb "iskolái" nézeteinek (minden esetben kritikai) oktatását, annak teljes szabadságát, míg másfelől határozottan elutasítja bármiféle ideológia (akár explicit, akár implicit) megjelenítését az oktatásban. Vagyis, ha különbséget tesz a tudományos elméletek és az azok politikai célokból apologetikus vagy éppen utópisztikus átformálásával, manipulálásával készült ideológiák között, valamint aközött is, hogy különböző szemléletmódok, megközelítések, sőt értékrendszerek jutnak-e kifejezésre az oktatásban vagy pedig a „kizárólagos igazság” birtoklásának hitével fellépő ideológiák.

Amennyire természetes az, hogy oktatóink igen különböző, akár ellentétes világnézetet vallhatnak magukénak, sőt, különböző ideológiai áramlatokkal, politikai irányzatokkal szimpatizálhatnak, olyannyira megengedhetetlen, hogy az az oktatásukban is kifejezésre jusson oly módon, hogy valamely elméleti "iskolát", illetve bármely tézisét mint egyedüli helyes, alkalmazható és kétségbevonhatatlan igazságot megtestesítő tudományos eredményt állítsák be a hallgatók előtt. A tudományban és a tudományos alapon folyó egyetemi oktatásban *semmilyen ideológiának* se legyen helye.

Lehet, hogy sokak számára naivitásnak tűnik az, amit Egyetemünk 1995-ben tartott 50. éves jubileumi konferenciája plenáris ülésének előadásában úgy fogalmaztam (sőt, annak címében is arra utaltam), hogy remélhetőleg elérkeztünk "egy új Felvilágosodás előestéjéhez", ami a tudománynak az ideológiák "fogságából", vagyis a politikai vagy egyéb hatalmi érdekek szerint manipulált torzításoktól, előítéletektől, kizárólagosságot kívánó "hittételektől" való megszabadulását jelenti. Ez eleve azt kívánja, hogy a különféle közgazdaságtudományi irányzatokat, illetve elméleteket is csak mint a sokszínű, összetett és állandóan változó valóságnak más-más aspektusból való megvilágítását szolgáló, egymásnak nemcsak ellentmondó, de egymást ki is egészítő koncepciókat kezeljük, vagyis egyikről se tételizzünk fel tökéletességet és univerzális alkalmazhatóságot, és mindegyiket kritikailag kezeljük és oktassuk. Jól tudjuk, hogy minden elmélet, minden egyes elméleti tétel absztrakcióra épül és megalkotója által az adott helyen és időben fontosnak tartott kérdésnek a megválaszolására hivatott. Ezért eleve nem is lehet tökéletes és bármely helyen és időben, bármely probléma megoldására egyaránt alkalmas.

Az elméletek eredeti megalkotói többnyire még (explicite vagy implicite) kifejezésre is juttatták azt, hogy tételeiket (és módszereiket) milyen premisszákra, előfeltevésekre építették, amelyek egyszersmind jelzik alkalmazhatóságuk korlátjait is. Sajnos, követőik, főként pedig az adott elméletből ideológiát fabrikálók (köztük esetleg annak eredeti szerzője is), továbbá és nem utolsósorban a tankönyvírók zöme már hajlamosak ezekről a premisszákról megfeledkezni, és így csinálnak azután a valóság valamely szegmensének elemzéséhez - korlátok között - felhasználható elméleti tézisekből, koncepciókból, módszerekből afféle "hittételeket". Voltaképpen teljesen mindegy, hogy melyik elméleti irányzat esetében történik ez. Az eredmény ugyanaz: az adott elmélet, illetve elméleti irányzat ily módon ideológiává, mások kizárására törekvő ideológiai irányzattá válik. És az is közömbös a végeredmény szempontjából, hogy mindez tudatosan és szándékosan vagy öntudatlanul és akaratlanul, nyílt és bevallott vagy rejtett és letagadott formában történik-e.

Következésképpen, akár a legmodernebb közgazdaságtudományi irányzat is ideológiává degradálódhat, mihelyt azt kritikátlanul, tételeinek eredeti premisszáitól megfosztva, alkalmazhatóságát meghatározó és korlátozó feltételeiről megfeledkezve kezelik, és úgy ábrázolják, mint az egyedül helyes és tudományos változatot.

Ebben az értelemben tartom szükségesnek, hogy a sokféle, lehetőleg minél többféle elméleti koncepció, szemléletmód, modell és módszer (kritikai megvilágításban történő) oktatása egyszersmind az ideológiák (minden ideológia!) kizárását is jelentse.

Vagyis kezeljük az egyes elméleteket (amint azt az Akadémia levelező tagjává választásomat követő első székfoglaló előadásomban fogalmaztam:) afféle "szerszámoknak", eszközöknek csupán - tudván, ahogy a jó szakember is tudja -, hogy közülük mindig az adott elvégzendő feladatnak megfelelően kell kiválasztanunk a leginkább megfelelőt. Mert nincs olyan szerszám, amely minden művelet elvégzésére egyaránt alkalmas lenne. Tanítsuk úgy a különféle elméleteket (lehetőleg minél többfélét), hogy azok eredete, előfeltevései és korlátjai is világossá váljanak a hallgatók előtt, akik ily módon - a számukra készre-csinált tételek, módszerek, modellek elsajátításával nyert végleges tudásnak és azok mechanikus alkalmazandóságának tévhiedelme helyett - kritikai gondolkodásmódra és új válaszok keresésére serkentessenek.

Egyetemünk presztízse, nemzetközi hírnevének és hazai értékelésének, versenyképességének javítása nem utolsósorban az oktatás szellemétől függ, mégpedig a fentiek értelmében is. Ha egyetemünknek már a rendszerváltás előtt is sikerült más "szocialista" országok egyetemeihez képest messze jobb hírnevet szerezni nemzetközileg is, azt minden bizonnyal éppen annak köszönhetette, hogy az előírt ideológiai egyeduralom ellenére a nyugati közgazdasági elméleteket és módszereket, köztük a legmodernebbeket is igyekezett a hallgatókkal megismertetni.

Az oktatás tárgystruktúrájának ésszerűsítése és az *oktatott tananyag korszerűsítése* persze mindig is időszerű feladat. Ez azonban nemcsak nem azonosítandó - az említettek miatt - egy valamely (akár a legdivatosabbá vált) elméleti irányzatnak a kizárólagossá tételével, de nem is egyszerűsítendő le a nyugati standard tankönyveknek (még akár a legjobbaknak is) az interpretálására! Bár a nyugati tankönyvirodalom legkorszerűbb ismeretanyagának a bevezetése tantárgyaink tananyagába vitathatatlanul fontos és szükséges, az oktatás csak akkor lehet valóban egyetemi színvonalú, ha *saját tudományos munkára, kutatásra épül*, ha a tananyag a rendszeresen figyelemmel kísért szélesebb körű nemzetközi szakirodalom újabb és újabb termékeit és a saját kutatások eredményeit is tükrözi.

A tudományos kutatásnak is a valóság mindenkori (jobbító szándékú) kritikai elemzése és mindig újabb és újabb válaszok, megoldások keresése a célja, sőt lényege. Nincs valóságos társadalomtudomány kritikai szemlélet nélkül. Ez az a "fényt hozó" (madáchi értelemben vett luciferi) szerep, amely a gyakorlat szereplőit, beleértve a kormányzatokat is, alkotásra, teremtésre, változtatásokra, illetve a korábbinál helyesebb döntésekre készítheti, és egyszersmind új válaszaival segítheti is a tudományos kutatás. (Az egyébként oly gazdag anyanyelvünkben a "kutatás" szó némiképp félrevezető, mert azt sugallja, hogy az véget ér, mihelyt megtaláltuk, amit kerestünk-kutattunk. Az angolban a "research", miként francia megfelelője is, a kutatás állandó megismétlésének, újabb vizsgálatoknak, új válaszoknak a szükségességére utal.)

Mindebből következően egyetemünk presztízse a tanszékeken folyó tudományos munka, a kutatások színvonalától, oktatóink tudományos teljesítményétől, eredményeitől is függ. Ez bármennyire is banálisnak hangzó megállapítás, úgy tűnik, hogy az egyetemi oktatók "óraterheléseinek" normái - különösen az előző oktatási kormányzat által bevezetett - "pontszámítás" kapcsán meglehetősen vagy éppen teljesen figyelmen kívül marad.

(3) A standard tárgyak és tankönyvek tartalmának, oktatásuk módjának és a valóságnak a viszonya

Az 1960-as években több nemzetközi konferencia is⁴ foglalkozott a közgazdaságtan egyetemi oktatásának problémáival, a standard tárgyak és tankönyvek súlyos tartalmi és szemléletbeli fogyatékoságaival és nem utolsósorban a tananyagok és a valóság viszonyának, a tanított ismeretek gyakorlati alkalmazhatóságának kérdésével. Ezek egyikén, a Dar es Salaamban számos nemzetközileg elismert tekintély, híres nyugati professzor részvételével tartott konferencián magam is jelen voltam, sőt fel is szólaltam. Mostanában újra belenézve a konferencia válogatott felszólalásait tartalmazó kötetbe⁵, rá kellett döbennem, hogy az akkor elhangzottak ma nem kevésbé, sőt itt és most még inkább aktuális megállapításokat foglalnak magukban. Ezért a következőkben többször is idézek belőlük.

(3a) Avagy miből ne tanítsunk?

Az 1960-as években a közgazdaságtan oktatásával foglalkozó *nemzetközi konferenciák* egyikének fontos megállapítása volt az, hogy „a nyugati tankönyvek tartalma sokkal lassabban változott, ha egyáltalán változott, mint magának a közgazdaságtannak a tárgyköre”.⁶

Mindamellet a hazai társadalomtudományi oktatásban kétségkívül nagy *előrelépés* történt a nemzetközi, főként nyugati szakirodalom felhasználása és a nyugati, elsősorban amerikai tankönyvek ismeretanyagának megismertetése terén. Ennek azonban és az oktatás színvonala, illetve követelményei nyugati normákhoz való igazításának (mint követelménynek) nem kellene együtt járnia azzal, hogy saját tananyagaink korszerűsítéséről, újabb tankönyvek és

⁴ Az első ilyen konferenciát Manchesterben tartották 1964-ben.

⁵ Livingstone, I. – Routh, G. – Rweyemamu, J.F. – Svendsen, K.E. eds. (1969), *The Teaching of Economics in African Universities*. Proceedings of a Conference held at the University College of Dar es Salaam, April, 1969. University of Dar es Salaam.

⁶ Lásd Livingstone et alia eds. (1969), Op. cit. pp. 2-3.

szaktudományos monográfiák megírásáról, valamint az eddig elért tudományos eredményekről és oktatási tapasztalatokról lemondva egyszerűen áttérünk az amerikai *standard tankönyvek fordítására*, illetve kritikátlan átvételére. Ez egyébként is a hazai szellemi tőke lebecsülését és – kimondom: – bizonyos fokú szolgálalkúséget is jelent. Annak idején *Széchenyi* azt hangsúlyozta, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak”, és még az 1950-es évek sztálinista kemény diktatúrája idején sem vált gyakorlattá a hazai szerzők által írt tankönyveknek (még a kifejezetten ideológiai tartalmúaknak sem) szovjet tankönyvek fordításával való helyettesítése!

Báró Eötvös József, egykori kultuszminiszter (és az Akadémia elnöke) arra figyelmeztette az egyetemeket, illetve azok oktatóit, hogy a tudományt csak az tudja megfelelően oktatni, aki maga is műveli, és nem csak interpretálja mások eredményeit: „*az egyetem, mely sok századon át félreismerve magasztos hivatását, a helyett, hogy tudományt teremtett volna, megelégedett a tudomány commentátorának másodrendű szerepével, mely azonban a múlt században s még inkább a jelenben újra visszafoglalta a tudományt művelő testületek között az őt megillető, kiváló helyet. Az egyetem ma azt az elvet követve, hogy tudományt közölni csak az tud igazában, ki azt maga is előbbre vinni képes*”, vonzó körébe gyűjti a tudománynak majdnem összes munkásait.” (Kiemelés tőlem - Sz. T.)

(1) A közgazdaságtan *alapozó tárgyainak oktatását szolgáló nyugati (főként amerikai) standard tankönyvek legtöbbszörének* (még a legjobbaknak is) *súlyos tartalmi fogyatékoságai* mutatkoznak. Éspedig és egyebek között az alábbiak:

- Mintegy *"ömlesztve"* *tálalják* a legkülönbözőbb elméleti eredetű, a legkülönbözőbb történelmi korban és helyen született elméleti téziseket és módszereket (az azokat alkotók sajátos, az adott helyen és időben megjelent problémákra koncentráció, de épp ezért eltérő szemléletmódjának a megismertetése nélkül).
- Az elméleti tételeket és módszereket többnyire fenntartások nélkül, az azokhoz tartozó és gyakorlati alkalmazhatóságukat korlátozó *leegyszerűsítő premisszák*, explicite vagy impliciten feltételezett ideális körülmények említése *nélkül* tárgyalják. Az egyébként látványosan ábrázolt modelleknek és precíz matematikai formulákban kifejezett elméleti tételeknek nemcsak a *történelmi eredete marad homályban*, ami megnehezíti megértésüket és egymáshoz viszonyulásukat, hanem eredeti szerzőiknek a megfontolásai, leegyszerűsítő feltételezései és a tételek gyakorlati alkalmazhatóságának ebből eleve adódó korlátjai is. Ez valójában "hittételekké" teszi a tudományban minden esetben feltételekhez kötött, absztrakcióra épített koncepciókat.

- *Szinte kizárólag csak az ún. "mainstream"-hez tartozó iskolák, illetve teoretikusok konvencionális nézeteit, elméleti téziseit és módszereit foglalják magukban, mellőzve, sőt elhallgatva – éppúgy, mint a szovjet-típusú rendszerekben a Marxizmus-Leninizmus dominanciája idején – az azzal ellentétes vagy akárcsak attól eltérő nézeteket.*
- *Többnyire csak a legfejlettebb tőkés piacgazdaságok körülményeihez, illetve szempontjaihoz vagy éppen érdekeihez igazodó példákat, „eseteket” használnak fel bizonyítási, illetve illusztrációs célra.*
- *Rengeteg felesleges, hasznavehetetlen, a gyakorlatban alkalmazhatatlan, legjobb esetben is csak pedagógiai, illetve illusztrációs célt szolgáló formulát, levezetést és koncepciót tartalmaznak.*
- *Sőt, számos, a tényleges valóságnak ellentmondó, annak apologetikus megszépítésére, ideologikus célokra is felhasználható elméleti tételt közvetítenek a hallgatók felé – hasonlóan a Marxizmus-Leninizmus ideológiájával átítatott „politikai gazdaságtan” tankönyveihez.*

A „mainstream”-ből kitagadott, vagyis a konvencionális felfogással ellentétes elméleti koncepcióknak a figyelmen kívül hagyása és azok, bármennyire is neves, nemzetközileg sokat hivatkozott szerzőinek a negligálása a „main-stream” által ihletett legtöbb amerikai tankönyv jellegzetes vonása. Így például a *Krugman és Obstfeld* által írt és olyannyira népszerűsített standard tankönyv⁷ hivatkozási jegyzékében szereplő nevek között is hiába kereshetjük az olyan nemzetközileg híres, a nemzetközi gazdaságtani irodalomban és diplomáciában igen nagy befolyással bíró, de a fennálló világgazdasági rendet és viszonyokat bíráló tudósok nevét, mint pl. a Nobel-díjas *Myrdal*, az ugyancsak Nobel-díjas *Sir Arthur Lewis és Amartya Sen*, a nemzetközi gazdasági rend reformjának legfőbb szorgalmazójaként és a latin-amerikai strukturalista iskola nagyjaként ismert *Raul Prebisch*, az UNCTAD volt főtitkára, továbbá *Hans Singer*, a sussexi iskola nagy örege, Keynes egykori kollégája és a nemzetközi kereskedelem előnyeinek megosztásának első elméleti feldolgozója, vagy *Francois Perroux*, a francia közgazdaságtan talán legnagyobb 20. századi alakja, a nemzetközi gazdasági függőség elméletének egyik teoretikusa, vagy a vámpolitikák és a multik nemzetközi tevékenysége elemzéséről világszerte ismert kanadai *Helleiner*, sőt a külföldi közvetlen tőkeberuházások és a multinacionális társaságok gazdaságtanának legnagyobb szakértőjeként és eklektikus elméletének kidolgozójaként, e témakör "Bibliája" szerzőjeként elismert *John Dunning*, vagy a Maizels-indexről és a nemzetközi kereskedelem elemzéséről ismert *Alfred Maizels*, a Világbank nagy nevű és befolyású volt főközgazdásza, *J. E. Stiglitz*, stb.

Dudley Seers professzor, IDS volt igazgatója szerint: „...sokak szerint az akadémiai 'kiválóság' abban áll, hogy olyasmint tanítunk, ami szofisztikáltabb a korábbinál, akár releváns az az illető ország valamely

⁷ Krugman, P.R. - Obstfeld, M. 1991. *International Economics. Theory and Policy*, Harper Collins Publishers.

sajátos problémája vonatkozásában, akár nem. Ennek a feltevésnek az extrém formája az, ha valaki úgy hiszi: *a kiválóság éppen az irrelevanciában áll.*"⁸

Professor Beveridge, az LSE korábbi rektora, illetve igazgatója megállapította: "A gazdaságtudomány megkülönböztető vonása az, hogy olyan tudomány, amelyben *az általánosításoknak a tényekre hivatkozó igazolását mint irrelevantst negligálják.*"⁹

(2) Mindezeknél is súlyosabb fogyatékoságuk az, hogy viszont **a gyakorlatban használatos koncepciók** és nélkülözhetetlen elemzési és mérési módszerek közül jó néhány egyáltalán nem szerepel a legtöbb ilyen tankönyvben.

Így a „Nemzetközi gazdaságtan” egyik legelterjedtebb amerikai tankönyvében, a Krugman és Obstfeld által írott fent említett kötetben (de többnyire más standard tankönyvekben is) egyszerűen hiányoznak az olyan fontos fogalmak, koncepciók és számítási módszerek, mint:

- a nemzetközi kereskedelmi statisztikákban és a külgazdasági elemzésekben oly fontos cserearány-mutatók (terms of trade indexek) változatai,
- a kereskedelem áru- és relációs (földrajzi) szerkezetének fogalma és mérési módja,
- az export- és import-koefficiens fogalma és számítási módja,
- a nemzeti jövedelem és a külkereskedelmi teljesítmény közötti összefüggésre vonatkozó export-multiplikátor és import-határhajlam (valamint a pénz-multiplikátor) mutatója és számítási módja,
- a kereslet jövedelmi, ár-, kereszt(ár)- és „reciprok” rugalmassága fogalmának megkülönböztetése és számítási módja, és persze
- a különféle nyerstermékek keresleti rugalmasságának áremelkedés és áresés esetén mutatkozó eltérő alakulása és magyarázata (noha ennek nagy gyakorlati jelentősége van a nyerstermék-exportőrök számára),
- a komparatív költségek számításának különféle változatai,
- a *Balassa*-féle "revealed comparative advantages" fogalma és számítási módszere,
- a nemzetközi kereskedelmi ciklus fogalma, valamint a hosszú hullámú Kondratieff-ciklus

⁸ Lásd Livingstone et alia (1969), op. cit. p. 28.

⁹ Idézi G. Routh. Lásd ugyanott, p. 59.

fogalma és értelmezése,

- a „tökéletes” és a „tökéletlen egyensúly” megkülönböztetett fogalma és értelmezése (noha az előbbi, amely a valóságban legfeljebb kivételes esetet jelent, a tankönyvben részletesen tárgyalt kereskedelem-elméletek egyik általános premisszája),
- a kevésbé fejlett nemzetgazdaságok egyensúlyát, kereskedelmi és fizetési mérlegét általában súlyosan érintő és az eladósodásnak is egyik meghatározó tényezőjét jelentő fogyasztási „demonstrációs hatások” fogalma (noha annak kiterjedt nemzetközi irodalma van),
- az adósság-szolgálat és adósság-szolgálati ráta fogalma és ez utóbbi számítási módja,
- az adósságterhet enyhítő különféle (debt-relief) módszerek tárgyalása, vagy akárcsak felsorolása is, (így a moratórium, az átütemezés, az „export participation note”, a különféle swap-műveletek, mint pl. a debt-for-equity, a debt-for bond, a debt-for-nature, stb., a „buy-back” és a debt-note eladása, stb.),
- a „fizetési-mérleg kiigazítása” különféle gazdaságpolitikai receptjeinek tárgyalása, a „rugalmassági megközelítés”, a „jövedelmi megközelítés”, az „abszorpciós megközelítés” és a „monetáris megközelítés” fogalma, tárgyalása és a vonatkozó számítások, illetve matematikai összefüggések ismertetése (kivéve a „Marshall-Lerner feltételt”, amely viszont nem úgy szerepel, mint csupán szükséges, minimális, de nem elégséges feltétel a fizetési mérleg javulásához),
- a hivatalos ENSZ-terminológiában használt elnevezés: a „transznacionális társaság” fogalma (amely helyett csak a „multinacionális cég” fogalmát alkalmazzák a szerzők),
- a multinacionális, illetve transznacionális társaságok külföldi közvetlen beruházásai indítékainak, illetve indíték-csoportjainak („erőforrás-szerzés”, „hatékonyság-javítás” és „piac-szerzés”, valamint „stratégiai cél”) megkülönböztetése és magyarázata, (noha azokra az UNCTAD World Investment Report-jaiban is rendszeresen hivatkoznak),
- a transznacionális társaságok üzleti politikáját meghatározó különféle „előnyök” megszerzése célját kifejező híres „OLI paradigma”, illetve - és nyilván nem véletlenül - annak „O”, azaz ownership-előnyt kifejező részének tárgyalása,
- a transznacionális társaságok mind fontosabbá váló „externalisation” politikájának fogalma (amely a World Investment Report-okban is rendre szerepel) és annak és

magyarázata,

- a mind a kutatási eredmények és új technológiák nemzetgazdaságon belüli terjedését, mind a belső nemzeti piac növekedését, mind pedig a foglalkoztatási lehetőségek bővülését is alapvetően meghatározó „input-output kapcsolódások” (linkages) fogalma, noha azok fontosságára való tekintettel az UNCTAD egyik évi World Investment Report-ja a címében is ezt a fogalmat emelte ki, és azok vizsgálata a transznacionális társaságok leányvállalatai működésének tényleges hatásai értékeléséhez is nélkülözhetetlen,
- a „transznacionalizálódás” és annak mutatószáma,
- a „korlátozó üzleti gyakorlat” fogalma és magyarázata,
- az „Uruguay Forduló” kapcsán a TRIMS, vagyis a „trade related investment measures” jelentése és tartalma,
- a nemzetközi gazdasági rend fogalma és értelmezése,
- a GATT főbb elveinek tárgyalása vagy akárcsak felsorolása,
- a nemzetközi monetáris rendszerek megkülönböztetésének kritériumai és következésképpen:
- az árfolyam-rendszerek és a hivatalos tartalékeszközök rendszere valamennyi főbb változatának ismertetése,
- az 1970-es évek reformprogramjának, az „Új Nemzetközi Gazdasági Rend” fogalmának és elfogadott dokumentumai tartalmának tárgyalása vagy akárcsak említése is,
- a „nemzetközi áruegyezmények” fogalma és tárgyalása,
- a „termelői társaságok” fogalma és tárgyalása,
- az „integrált áruprogram” fogalma és tárgyalása,
- a „hivatalos fejlesztési segély” (ODA) fogalma és tárgyalása, és így tovább...

De talán mindennél nagyobb hibája a Nemzetközi Gazdaságtan címet viselő standard tankönyvek legtöbbszörének, így az említett tankönyvnek is, hogy miközben a lehető legrészletesebben tárgyalják a kereskedelmet, illetve nemzetközi munkamegosztás és

szakosodás hagyományos elméleteit és modelljeit, csupán aránytalanul csekély mértékben, illetve terjedelemben foglalkozik a *nemzetközi tőkeáramlással*. Holott a hagyományos kereskedelem-elméletek egyik nyilvánvalóan anakronisztikus vonása és gyakorlati alkalmazhatóságukat eleve megkérdőjelező vonása, hogy az egyszerűség kedvéért eltekintenek a világkereskedelem és nemzetközi munkamegosztás szerkezetét mindinkább döntően meghatározó, benne az egyes országok helyzetét, szerepét és fejlődését is befolyásoló nemzetközi tőkemozgástól.

A *Krugman-Obstfeld* tankönyv ráadásul a tartós tulajdon- és ellenőrzési viszonyokat teremtő és a nemzetközi kereskedelmet vállalatokon belüli "internalizált" (és piacon-kívüli eszközökkel is szervezett, mesterséges transzferárakkal lebonyolított) "kereskedelemmé" változtató külföldi tőkeberuházásokat egyszerűen mint a transzformációs görbével ábrázolható "időközi kereskedelmet" (intertemporal trade) értelmezi.

A szóban forgó tankönyv szerzői szerint: „A nemzetközi tényező-mozgás elvei nem különböznek lényegükben a javak nemzetközi kereskedelmét meghatározó elvektől.” Csak a politikai vonatkozásokban mutatkozik némi (nem minőségi, hanem legfeljebb csak mennyiségi, illetve fokozati) különbség, amennyiben „a nemzetközi tényező-mozgás még több politikai nehézséget támaszt, mint a nemzetközi kereskedelem.”. A szerzők tehát nem látnak (vagy inkább nem akarnak látni) *semmiféle különbséget* közgazdasági értelemben, és persze társadalmi vonatkozásokban, sőt a világgazdasági pozíciók tekintetében sem, a más nemzetgazdaságokban közvetlen beruházásokkal vagy részvény-felvásárlással megszerzett külföldi tőke tartós működése és az egyszerű adás-vételi aktusok között. A multinacionális társaságokról pedig azt állítják, hogy „valószínűleg nem jelentenek olyan fontos tényezőt a világgazdaságban, mint amennyire azt láthatóságuk sugallná”.

A nemzetközi tőke-áramlást általában, vagyis annak minden formáját, egyszerűen a nemzetközi kölcsön-kérés és kölcsön-nyújtás esetére korlátozzák, vagyis meglehetősen „*összemosás*” a kölcsöntőke, a közvetlen beruházási és a portfólió-beruházási tőke fogalmát, illetve tartalmát. A tőkék nemzetközi áramlását bármely formájában tehát egy olyan „időközi kereskedelemmel” azonosítják, amely a „mai” és a „jövőbeli” javak közötti cserét valósítja meg egyfelől a jelenbeli fogyasztást preferáló és másfelől a jelenben kevesebbet fogyasztó, inkább beruházó, vagyis a jövőbeli nagyobb fogyasztást preferáló országok között. A jelen és a jövő fogyasztása közötti átváltás („trade-off”) a jelenben felvett kölcsön összegének a reál-kamatrátával (r) megnövelt jövőbeli visszafizetésében fejeződik ki, vagyis a jelenbeli egységnyi fogyasztás a jövőbeli $1 + r$ fogyasztással egyenlő, és így a jövőbeli fogyasztás „relatív ára” = $1/(1+r)$. Ez értelemszerűen nemcsak azt jelenti, hogy a kevésbé fejlett országok pusztán azért vesznek igénybe külföldi kölcsönöket, mert jobban szeretnek (mármint egész társadalmuk) a jelenben fogyasztani, mint sem megtakarítani és a jövő nagyobb fogyasztása érdekében beruházni, hanem azt is, hogy a külföldi tőkeberuházás profitja nem egyéb, mint a jövő fogyasztása érdekében hozott jelenbeli „áldozat” kamatrátaiban kifejezett ellenértéke. Mindehhez – úgy vélem – fölösleges is kommentárt fűzni...

(3) De nem kevésbé súlyos, *szemléletbeli fogyatékoságai* is vannak a szóban forgó tankönyvek legtöbbszörének. Éspedig.

- Az elméleti tételeket, módszereket és modelleket kritikátlanul, kétségbevonhatatlan ismeretekként, a „tudás” kész elemeiként tálalják, ami a hallgatókban azt a tévhitet táplálja, hogy az azokból tanultakat minden további nélkül majd alkalmazhatják is a gyakorlatban.

Dudley Seers ide vonatkozó megjegyzése szerint: “Sajnálatos módon a hallgatók túlságosan is hajlamosak úgy tekinteni az egyetemre, mint egy olyan helyre, ahol a tudást kapják meg.” “Egy közgazdaságtan oktatónak az egyetlen halálos bűne az, ha hallgatóiban azt a hitet kelti, hogy ha ‘Benham’ vagy ‘Samuelson’ vagy ‘Lipsey’ tételeit megtanulják, akkor már a közgazdásszá válás útján vannak”.¹⁰

- A gazdasági jelenségeket és folyamatokat *történelmi és társadalmi összefüggéseikből kiragadva* mint valamiféle „tiszta ökonómia” tárgyait kezelik, vagyis ökonomista szemlélettel, ami a gazdaságtudománynak mint a természettudományokhoz hasonló „egzakt” és „kemény” diszciplinának a társadalomtudományoktól, a „puha” diszciplináktól való elhatárolását sugallja.

Jellemző, hogy az egyébként neves amerikai professzor, *H. Leibenstein* a fejlődő országok gazdasági elmaradottságával foglalkozó híres könyvében vizsgálódását azzal kezdi, hogy „vegyük ki az intellektuális kérdést a történelmi összefüggésből!”¹¹

Guy Routh, a Cambridge-i Egyetem professzora szerint: „A közgazdaságtan a maga három termelési tényezőjével, a földdel, munkával és tőkével, ugyanabban a stádiumban van, mint a középkori alkémia a maga három elemével, a földdel, tűzzel és vízzel.” „Az új módszertan azt kívánja, hogy szakítsunk a diszciplináris elkülönítésekkel, és alaposan vizsgáljuk az intézményeket és azoknak az emberi viselkedését is, akik azokat működtetik.”¹²

- A mikro-, illetve makro-ökonómiai jelenségek és folyamatok vélt vagy valós

¹⁰ Lásd ugyanott, p. 31.

¹¹ Leibenstein, H. (1957), *Economic Backwardness and Economic Growth*. New York.

¹² Lásd Livingstone et alia (1969), op. cit. p. 60.

törvényszerűségeinek magyarázatánál általában a „*raciónálisan cselekvő (fogyasztó vagy termelő) egyén*”, illetve *egyének viselkedéséből* indulnak ki, vagyis voltaképpen a társadalmi közegből kiragadott, a hajótörött Robinsonhoz hasonlítható egyedekéből, és abból vezetik le a fogyasztói kereslet, a termelői kínálat, az árak és jövedelmek alakulása, stb. jelenségeit.

Galbraith írta: "... a modern nagyvállalatot nem a tulajdonosok irányítják, hanem az igazgatók, a menedzserek", akik "azért dolgoznak, terveznek, újítanak és ruháznak be, hogy olyan részvényesek jövedelmét növeljék, akiket nem is ismernek." Szerinte: "aki képes elhinni, hogy a sarki újságárus és a General Motors tulajdonképpen tejtestvérek, s mindketten egyformán vannak alávetve a piacon uralkodó erőknél,...az képes elhinni bármit is."¹³

- Az egyébként „*tökéletes*” és önműködő piacgazdaság zavarait, esetleges „*tökéletlenségeit*” általában e rendszeren kívülre helyezik, vagyis külső körülményeknek, erőknél, beavatkozásoknak tulajdonítják.

Guy Routh megállapítása szerint: "A régi paradigma azt mondta nekünk, hogy a gazdaság önműködő mechanizmusokból áll. Ha pedig valami rossz, azt a 'kívülről' történt beavatkozás okozta. Még ma is ezt adják el a hallgatóknak világszerte. Ez nemcsak hamis, de egyenesen veszélyesen félrevezető is."¹⁴

- A világgazdasági jelenségek és folyamatok vélt vagy valós törvényszerűségeit pedig általában a *feltételezetten egymástól függetlenül kifejlődött és eredetileg „zárt” vagy „zártnak” tekinthető nemzetgazdaságok belső törvényszerűségeire vonatkozó tételekből* igyekeznek levezetni.

Tipikus példája ennek az eredetileg Marshall által a világpiaci egyensúlyi ár meghatározására felvázolt „reciprok keresleti/kínálati görbéknek” a kereskedelmi kapcsolatok előtti, feltételezetten még „zárt” nemzetgazdaságok (két termékre leegyszerűsített) keresleti és kínálati viszonyaiból levezetett „ajánlati görbékkel” való felváltása.

¹³ Lásd: Galbraith, J.K. (1958), *Egy kortárs emlékei*. Európa Könyvkiadó. 506., és 500-501. o.

¹⁴ Lásd Livingstone et alia (1969), op. cit. p. 61.

- Ugyanígy, a világgazdaságban létrejött, a különböző országokra, illetve ország-csoportokra jellemző „*gazdasági rendszerek*” tipikusnak mondott vonásait, működésük jellemzőit is (beleértve a „gazdaságilag elmaradott” országok rendszerének és az ún. „szocialista” rendszernek is a meghatározó jellemzőit) pusztán az adott ország, illetve ország-csoport másokétól függetlennek feltételezett *belső körülményeiből* származtatják.

Ez a szemlélet egyébként markánsan kifejeződik a „szocialista” rendszerről megjelent hazai publikációk zömében is.

A „Nemzetközi gazdaságtan”, illetve az ún. „Open Macro-economics”, azaz „Nyitott makrogazdaságtan” elnevezésű tantárgy standard amerikai tankönyveinek zöme ezt a *történelmietlen, sőt, mindinkább anakronisztikus szemléletet* tükrözi, amely az eredetileg egymástól függetlenül kifejlődöttnek és elsődleges elemzési egységnek tekintett nemzetgazdaságok között a későbbiekben kialakuló (kvázi „külső”) gazdasági kapcsolatok halmazaként értelmezi a mai világgazdaságot mint ún. „nemzetközi gazdaságot”, nem pedig mint a nemzetgazdaságok kifejlődésével párhuzamosan és kölcsönhatásban kibontakozó szerves rendszert.

Ez a szemlélet persze jól megfelel az USA-centrikus ultra-liberális felfogásnak és a fennálló világgazdasági rendszer súlyos egyenlőtlenségeit, *aszimmetrikus interdependenciáit és egyensúlytalanságait negligáló apologetikának*. De persze nem idegen azok számára sem, akik a „Marxizmus-Leninizmus” *politikai gazdaságtana tankönyveiből* azt tanulták, hogy *miután* a termelőerők „túlnőnek” a nemzetgazdasági kereteken, vagyis azt követően fejlődnek csak ki az ún. „nemzetközi gazdasági kapcsolatok”.

Nem véletlen, hogy az ilyen szemlélet fölöslegesnek tartja mind a történelmi, mind a globális összefüggések vizsgálatát. A szóban forgó standard tankönyvek zöme nem is foglalkozik a világgazdaság fejlődésének történetével, mint ahogy a „nemzetközi gazdaságtan” elméletének történetével sem.

Így azután e felfogás szerint nem is kell arról sem szólni, hogy milyen konkrét helyen és korszakban születtek a különféle elméleti tételek (a mindenkori viszonyokat és akut problémákat tükrözve, egymásnak épp ezért ellentmondva, de egymást ki is egészítve), és hogy milyen absztrakciókra, leegyszerűsítő és *alkalmazhatóságukat korlátozó előfeltevésekre* épültek. Hiszen

eszerint minek is kellene ezzel terhelni és megzavarni a kész és véglegesen helyes ismeretekre vágyó hallgatókat?!

Még kevésbé kell ilyen szemlélet mellett azt vizsgálni, hogy

- a világgazdaság több évszázadra visszanyúló történelmében *mikor, miért és hogyan váltak szét a fejlődés-utak*, jött létre és mélyült el a nemzetközi „fejlődés-szakadék”,
- *milyen technológiai forradalmak* nyitottak újabb és újabb „húzó-ágazatokat”, illetve tevékenységeket, ezáltal egyes országok felzárkózását, mások hanyatlását segítve elő;
- hogyan változott a világgazdaság „gravitációs központja”;
- milyen különféle *interdependenciák* képződtek a világgazdaságban, és azok aszimmetrikus szerkezetének milyen hatása van a partnerek fejlődésére;
- miért, milyen történelmi körülmények között, milyen külső viszonyok, illetve hatások és milyen elhibázott belső politikák és reagálások hatására bontakozott ki a *kumulatív eladósodás* folyamata;
- milyen volt a *világpiaci áralakulás tendenciája*;
- hogyan változott a világkereskedelem összetétele, és
- hogyan vált a világkereskedelem földrajzi és áru-szerkezetének mindinkább *meghatározójává a nemzetközi tőkeáramlás*;
- hogyan jöttek létre a *transz-, illetve multinacionális társaságok*, mennyiben más és változó érdekrendszerük, üzleti és beruházási politikájuk, és milyen új potenciális veszélyeket és ugyanakkor új lehetőségeket, jelentős előnyöket is biztosítva a megfelelő, céltudatos gazdaságpolitikát folytató országok számára,
- hogyan és milyen tényezők, illetve körülmények hatására gyorsult fel (és egyáltalán hogyan értelmezendő) a globalizáció folyamata, és
- az milyen potenciálisan kedvező és potenciálisan kedvezőtlen hatásokat gyakorol a nemzetek, pontosabban az egyes országok fejlődésére;
- milyen okok és körülmények magyarázzák a regionalizálódás, a regionális integrációk képződése folyamatának előrehaladását,
- milyen *összefüggések* mutatkoznak a *globalizáció, regionalizálódás és nemzeti fejlődés*

folyamatai között; továbbá és nem utolsósorban

- *hogyan változik az állam szerepe a globalizáció és regionalizálódás hatásai nyomán, és*
- *milyen viszony lenne szükséges az állam, a piac és a civil társadalom funkcionálása között, és így tovább...*

A szóban forgó anakronisztikus és történelmietlen szemléletű „nemzetközi gazdaságtan” oktatásának kérdésével kapcsolatban utalnom kell arra, hogy az *Egyesült Nemzetek Egyeteme* néhány évvel ezelőtt szakértői konferenciát rendezett annak megvitatására, hogy miként kellene oktatni a világgazdaságra vonatkozó elméleti és módszertani ismereteket, és milyen egyetemek közötti együttműködésre lenne szükség. E konferencia, amelyen én is részt vettem, nemcsak arra a határozott következtetésre jutott, hogy a nemzetgazdasági makro-ökonómiából levezetett „Nemzetközi gazdaságtan” (vagy pláne a „Nyitott makro-ökonómia”) helyett *ideje végre rátérni* a világgazdaság sajátos törvényszerűségeit, történelmi tendenciáit, funkcionális viszonyait, egyenlőtlenségeit és folyamatai szabályozásának problémáit tárgyaló *World Economics* (illetve *Global Economics*, *Économie Mondiale*, *Économie Globale*), vagyis a Világgazdaságtan elnevezésű tárgy oktatására, hanem arra is, hogy még az akár más néven is futó „nemzetközi” tárgyat „*relevánsabbá kell tenni*” - mai világunk valóságából adódó szükségletekhez igazítva azt. Vagyis annak tartalmába foglalva olyan kérdéseket, mint pl. az „Észak” és a „Dél” közötti fejlődés-szakadék kérdése, az adósság-probléma, a Kondratieff-ciklusok alakulása, a fejlődő országokat sújtó cserearány-romlás tendenciája és a kedvezőtlen szakosodás problémája, a demográfiai, élelmezési és ökológiai világprobléma, a globális folyamatok és transznacionális vállalati tevékenységek „kormányozhatóságának” kérdései, stb. Márpedig ezek csupa olyan kérdések, amelyeket a standard amerikai tankönyvek szerzői rendre negligálnak.

Indokolt azonban megjegyezni, hogy még arra az „újnak” mondott és egyre népszerűbbé váló *politikai gazdaságtanra* sem jellemző egy valóban holisztikus látásmód. Bár ez az irányzat, éppúgy, mint az ún. „*neo-institucionalizmus*”, örvendetes módon épp a szóban forgó standard amerikai tankönyvek fentiekben kifogásolt ökonomista és történelmietlen szemléletmódjával kíván szakítani, egy a történelemhez valóban hű és a széles társadalmi, illetve nemzetközi összefüggéseket figyelembe vevő probléma-megközelítésekhez nem elegendő a neo-klasszikus közgazdaságtannak és a hatalmi viszonyokkal foglalkozó politológiának valamiféle integrálása, illetve az ún. „*Nemzetközi politikai gazdaságtan*” vonatkozásában a nemzetközi gazdaság és a

nemzetközi politika interakciójának vizsgálata. Az utóbbi által hangsúlyozott „állam-központúság” nem kevésbé vezet egyoldalúságokhoz, mint a „piac-központúság”.

Hasonlóképpen éppúgy az egyoldalú és történelmietlen megközelítés miatt tartottam (mindig is) elfogadhatatlannak, illetve elégtelennek a gazdasági fejlettségnek, illetve *elmaradottságnak* mind a hagyományos, pusztán belső tényezőkre koncentráló, mind pedig az utóbbiakat negligáló és a külső tényezők szerepét túlhangsúlyozó elméleti magyarázatait.

De hasonló okokból nem tartom elfogadhatónak a szovjet-típusú ún. „*szocialista*” rendszerek mibenlétének, megkülönböztethető természetének, keletkezésének, működési sajátosságainak, összeomlásuk okainak és az „átmenettel” jelzett átalakulásuknak az olyan, bármennyire is szinte általánosan elfogadottá vált elméleti magyarázatát, amely voltaképp e rendszerek önmeghatározását (sőt, a „szocializmus egy országban” sztálini tételét is implicite) elfogadva és mint „létező szocializmusokat” kezelve e rendszereknek csupán vagy elsősorban a belső vonásaira koncentrál. Ezáltal ugyanis voltaképpen az ellentétesnek tételezett másik („tőkés”) rendszertől, főként pedig az egyetlen és szerves világrendszertől függetlenül létrejött, működő, összeomló és átalakuló entitásokként kezeli azokat.

A nyugati, illetve *amerikai standard tankönyvek* kérdésére visszatérve hangsúlyozni szeretném, hogy azok magyar nyelvre való lefordítását és az alapozó képzésben valamiféle egységes tankönyvekként való bevezetését a tananyagok nemzetközi „kompatibilitásának” biztosítása, vagy közelebbről az „európai felsőoktatási térség” oktatási követelményeihez való igazodás szándéka sem indokolhatja. Nemcsak azért, nem, mert az *egyetemi autonómia és az egyetemi oktatók „akadémiai szabadsága”* a felsőoktatási intézmények tankönyveinek ilyen módon való „egységesítését” megengedhetlenné teszi, hanem mert a nívósabb nyugat-európai egyetemeken, illetve a szakterületen nemzetközileg ismert és elismert professzorok részéről az idegen (különösen az amerikai) tankönyvek kizárólagos bevezetésére való ilyen törekvéseknek a nyomát sem találhatjuk. Ráadásul az amerikai tankönyvek magyar nyelvre fordítását már az a tény is fölöslegessé teszi, hogy a közgazdaságtant oktató felsőfokú tanintézményekben az *angol nyelv ismerete* eleve felvételi kritérium.

De egyébként is egy dolog a közgazdaságtani tárgyak nemzetközileg, illetve az EU-n belüli többé-kevésbé standard tananyagának oktatására és elsajátítására vonatkozó jogos követelmény, és egészen más dolog annak egy-egy amerikai vagy más külföldi tankönyv egyszerű lefordításával való teljesítése.

Mindehhez adalékként még azt is hozzáfűzhetem, hogy a néhány évvel ezelőtt hazánkban tartott nemzetközi konferencián, a Polányi-konferencián, illetve annak szekció-ülésén is szó esett a standard amerikai tankönyvekről. A résztvevő nyugat-európai kollégák (köztük neves osztrák, norvég, holland professzorok) nemesak ironikus megjegyzéseket tettek az ilyen tankönyvekről, hanem azt is hangsúlyozták, hogy természetesen a saját tankönyveiket használják, illetve egy széles körű, sokféle nézetet tükröző vegyes nemzetközi irodalmat írnak elő a hallgatók számára.

(3b) Mit ne tanítsunk?

Legszívesebben – és a különféle nemzetközi szervezeteknél több évtizeden át folytatott szakértői tevékenységem során és sok más, a gyakorlati problémákkal kapcsolatos kutatásokban szerzett tapasztalataim alapján – azt mondanám, hogy eleve ne tanítsunk semmi olyat, ami

- a gyakorlatban alkalmazhatatlan,
- a tapasztalható valóságtól távol áll vagy arról
- hamis, megtévesztő képet ad.

Ebből viszont a következne, hogy többek között egyáltalán ne tanítsuk például

- a fogyasztó egyénnek vagy közösségnek a mindössze két termék közötti választásra és azok mennyiségi kombinációjára leegyszerűsített szükséglet-kielégítése valamiféle azonos szintjét kifejező „*közömbösségi görbét*”,
- az ugyancsak mindössze két termékből álló outputnak (azok különböző mennyiségi kombinációját a rendelkezésre álló termelési tényezők mindenkor teljes kihasználása mellett, nemzetgazdaságok esetében a „tökéletes egyensúly” viszonyai között lehetséges) maximális színvonalra kifejezésére használt „*transzformációs görbét*”, illetve „termelési lehetőségek görbét”, sőt
- a csak két alternatíva közötti választás esetére vonatkozatható (szerencsétlenül „alternatív költség”-nek lefordított) „*opportunity cost*”-ot,
- a valamely termék azonos mennyiségének a (mindössze) két és tökéletesen homogén egységekből álló, egymást helyettesíteni képes termelési tényező különböző kombinációját kifejező „*isoquant görbét*”, sem pedig az optimális input-kombináció megjelenítéséhez szükséges „*isocost*” görbét,

- a mindössze két termék és két termelési tényező esetére vonatkoztatott és mind az input, mind az output optimális kombinációit kifejező „szerezési görbét”,
- a Marshall-féle, eredetileg a világpiaci (de csak két ország és két termék kereskedelmére leszűkített) egyensúlyi ár meghatározására szolgáló és „reciprok keresleti/kínálati görbék”-nek nevezett, de a standard tankönyvekben tévesen egymástól külön-külön a belső viszonyokból levezethetőnek vélt nemzeti „ajánlati” (offer) görbéket,
- a „tökéletes” makro-ökonómiai egyensúlynak a klasszikus és neo-klasszikus elméletben megfogalmazott mechanizmusait,
- a világgazdaság történelmében inkább cáfolható, mint igazolható és amúgy is nagyfokú leegyszerűsítést tartalmazó „Phillips-görbét”,
- különösen a nemzetközi gazdaságra vonatkoztatott különféle automatikus egyensúly-mechanizmusokat,
- a nemzetközi gazdaságtan tankönyveiben az egyik legterjedelmesebb részben tárgyalt mindazokat a kereskedelem-elméleteket, a nemzetközi kereskedelem különféle „alapjának” ama elméleti koncepcióit (beleértve a komparatív előnyök klasszikus tanát, különösen pedig a Heckscher-Ohlin tételt), amelyek nemcsak egy időben és térben egyaránt leszűkített modellt képviselnek, hanem olyan irreális premisszákra, „tökéletes” körülmények feltételezésére és egyéb nagyfokú leegyszerűsítésekre is épülnek, amelyek gyakorlatilag meglehetősen irrelevánssá teszik azokat, továbbá
- a nemzetközi tőkeáramlás „természetes” irányára és indítékaira vonatkozó, ma már nemcsak a gyakorlatban cáfolatot kapott, de a modern eklektikus (Dunning-féle) elmélet révén is túlhaladottá vált neo-klasszikus tételt, és így tovább,
- nem is szólva mind az utóbbiból levezetett, mind pedig a Heckscher-Ohlin-Samuelson tételben megfogalmazott ama koncepcióról, amely a termelési tényezők árának és tulajdonosaik jövedelmének, vagyis végső soron a nemzeti jövedelmeknek is a nemzetközi kiegyenlítődéséről szól (a nemzetközi fejlődési és jövedelmi szakadék további mélyülése korában!)...

A felsorolást persze még sokáig lehetne folytatni. De bármennyire is meglepőnek tűnhet: a felsorolt és hasonlóképpen a valóságtól elrugaszkodott és a gyakorlatban nemigen alkalmazható

tételeknek, fogalmaknak és módszereknek a hallgatóinkkal való megismertetését *minden kritikám ellenére is szükségesnek* tartom (és tartottam mindig is). Mégpedig nemcsak azért, mert:

- legalábbis logikai gyakorlatokként és bizonyos összefüggések vagy jelenségek könnyebb megértését szolgáló formulákként „pedagógiai” szempontból hasznosak lehetnek, hanem és főként mert:
- akár tetszik, akár nem: a világ fejlett országainak egyetemein is tanítják azokat, vagyis és következésképpen diplomáink egyenértékűségének biztosítása és végzett hallgatóinknak külföldi egyetemeken való továbbtanulása, illetve külföldi kollégáikkal való szakmai kommunikációja is megkívánja bizonyos fokú ismeretüket, továbbá
- talán még azért is, mert jó néhány elméleti tételnek és a valóságnak a nyilvánvaló ellentmondásából nemcsak az előbbieknak a kritikája következhet, hanem éppúgy az utóbbinak a bírálata is, amiért (még vagy már) nem felel meg az elméleti tétel premisszáinak...

Nem egy olyan neves, nemzetközileg ismert közgazdászt lehetne említeni, aki a neo-klasszikus elméleten nevelkedve és annak képviselőjeként vált a fennálló nemzetközi gazdasági rend bírálójává (olykor keményebb bírálójává, mint egyik-másik neo-marxista vagy nacionalista beállítottságú) – éppen, mert az nem felel meg az elmélet által megkívánt „tökéletességeknek”.

Egyébként azt is megemlítem, 1967-ben az új Dar es Salaam-i egyetemen a diáklázadást és a kormány Arushai Nyilatkozatát követően a közgazdász hallgatók zöme és az általam vezetett tanszék több munkatársa is azt várták tőlem mint egy „szocialista” országból meghívott professzort, hogy majd a nyugati tankönyvek tananyagát félresöpörve a marxista elméleti közgazdaságtan és különösen a „szocializmus politikai gazdaságtana” oktatásával váltom azt fel. Erre azonban (az említettek számára némi csalódást is okozva) nem voltam hajlandó. Ehelyett „csak” annyit tettem, hogy az előbbi tananyag kizárólagosságát megszüntetve a közgazdasági elméletek története keretében minden fontosabb elméleti irányzattal igyekeztem megismertetni a hallgatókat. Ennek eredményeként tudható be az, hogy az akkor még Londonból kiküldött és még két másik kelet-afrikai egyetemen is funkcionáló „external examiner” saját meglepetését is kifejezve azt írta jelentésében, hogy furcsa módon a mi hallgatóink jobb és alaposabb ismeretéről tettek tanúságot a nyugati közgazdaságtannak is, mint azok a hallgatók a másik két egyetemen, akik csak ez utóbbit tanulták.

A nyugati standard tankönyvek *ismeretanyagának és terminológiájának* oktatása tehát nélkülözhetetlen, de ez *nem jelenti azt*, hogy

- olyan arányban és olyan nagy súllyal kell azt oktatni, mint az azokban tapasztalható,

- és éppúgy kritikátlanul mint a készre szabott „tudás” részeit kellene a hallgatók elé tárni.

Vagyis a szóban forgó „standard” ismeretanyagot

- egyrészt alaposan (a gyakorlati relevancia, alkalmazhatóság és nem utolsósorban a hazai gazdasági gyakorlat igényei szerint) *szelektálni* kell,
- másrészt pedig azt nem egyszerűen interpretálni, hanem *kritikailag értelmezni* és inkább *többel*, tartalmilag is és főként egy *megfelelőbb szemléletmóddal* kiegészíteni is kell.

A Nobel-díjas *Gunnar Myrdal* szerint „az elmélet nem több mint a tanulmányozandó társadalmi valóságra vonatkozó kérdések egy összefüggő sorozata”. Bár kívánatosnak mondta azt, hogy „a fiatal közgazdászoknak meglegyen a bátorsága ’a tartalmatlan, irreleváns és olykor kirívóan alkalmatlan doktrínák és elméleti megközelítések széles skáláját elvetni”, mindamellettt azt is hozzáfűzte, hogy „*ki kell válogatniuk* azt, ami valóban praktikus és hasznos, ...és akkor azt találják majd, hogy sok régi és ismert érv, valamint elméleti tétel, ha egy új keretbe illesztődik, hasznossá válik.”¹⁵

A már említett nemzetközi konferencián *Professor Helge Grundmann* hangsúlyozta, hogy “a veszély a ‘tisza elméletnek’ a gazdasági élet gyakorlati problémáira való alkalmazásában áll. Ekkor ugyanis a ‘tisza elmélet’ könnyen válhat egy ideológia igazolásává, mintegy ‘szilárd tudományos alapot’ biztosítva az utóbbi számára.” Hozzáfűzte viszont, hogy “félreértés lenne arra a következtetésre jutni, hogy a ‘tisza elmélet’ teljesen hasznavehetetlen, és helyette a naiv empirizmushoz kellene fordulnunk. A közgazdasági elméletet mint olyat egyébként rendszerint csak olyanok vetik el, akik azt nem értik meg. ...A közgazdaságtan oktatása szempontjából a következtetés ... az, hogy a hallgatók számára nagyon is tanítani kell a közgazdasági elméletet. De szükséges bennük tudatosítani a különféle elméletek korlátjait: rendszeresen el kell mondani nekik, hogy a ‘tisza elmélet’ nem más, mint a tiszta logikának olyan (mesterségesen) konstruált esetekre való alkalmazása, amelyek alig vagy egyáltalán nem hasonlítanak a gazdasági valóságra..., és hogy a ‘kvázi-elméleteknek’ csak saját időbeli és térbeli korlátjaikon belül van értelme.”¹⁶

A szóban forgó nemzetközi konferencia válogatott felszólalásait tartalmazó kötet szerkesztői a tanulságokat összefoglaló bevezetőben hangsúlyozták, hogy „nem annyira az a probléma, hogy a hallgatóknak oktatott eszközök és koncepciók nem használhatók, hanem inkább az, hogy azokat egy olyan feltételezett gazdasági világra vonatkozóan oktatják, amely távol áll a hallgatók által tapasztalttól...; és ennek az a következménye, hogy azután a hallgatók majd nehezen tudják a gazdaság valós problémáit kezelni.”¹⁷

B. de Gaay Fortman professzor szerint: „Bár a mikro-ökonómiai elmélet oktatói egyre inkább egyetértenek

¹⁵ Myrdal, G. (1968), *Asian Drama. An Inquiry into the Poverty of Nations*. Vol. 1. Pantheon, New York. (p. 25) and Myrdal, G. (1957), *Economic Theory and Under-developed Regions*. Methuen, London. (p. 101)

¹⁶ Livingstone, I. – Routh, G. – Rweyemamu, J.F. – Svendsen, K.E. eds. (1969), pp. 63, 67-68.

¹⁷ Op. cit., p. 6.

abban, hogy a tárgy hagyományos tankönyvi megközelítése nem kielégítő, mégis ragaszkodnak ahhoz azzal az indoklással, hogy 'úgy tűnik: egyelőre nincs még jobb'. Valójában a mikro-ökonómiai elmélet oktatásának általánosan elfogadott célja inkább a hallgató agyának élesítése és elemzési eszközökkel való felszerelése, mint sem a gazdasági valóság teljes képének és különféle összefüggéseinek bemutatása."¹⁸ P. 92

Ann Seidmann professzor-asszony e konferencián kijelentette: „A tananyagoknak meg kell ismertetniük a hallgatókat a különféle közgazdasági elméletek főbb irányzataival mint a problémák megoldását csupán potenciálisan segítő irányelvekkel, és segíteni kell őket abban, hogy az elméleti modellekből levont hipotéziseknek az empirikus valósággal való összevetéséhez tudományos módszereket sajátítsanak el. A hallgatókat sohasem szabad arra tanítani, hogy az elméletek előfeltevéseit vagy értékítéleteit adottságokként kezeljék.” Hozzáfűzte azt is, hogy „Nyilvánvaló, hogy amennyiben a hallgatókat az elméletek kritikai kezelésére ösztönözzük, úgy állandó erőfeszítést kell tennünk annak elkerülésére, hogy értékeléseinket saját ortodoxiánk befolyásolja.“¹⁹

Talán szerénység nélkül visszaidézhetem *saját akkori felszólalásomat* is annak bizonyítására, hogy évtizedek óta változatlanul az a meggyőződésem: "...egyike a legnagyobb hibáknak (az oktatásban) az lenne - illetve az szokott lenni -, ha *csak egyetlen* elméletet és annak válaszait tanítják... Ehelyett, a közgazdasági elmélet *minden* fontos iskoláját oktatni kell... Annak elkerülése céljából, hogy netán összezavarjuk a hallgatók agyát az oly sokféle magyarázattal, az elméleteket egy általános *történelmi keretben* kell oktatni, és meg kell magyarázni *azok eredetét és egymással való összefüggéseit* is. Ily módon a hallgatók a közgazdasági elmélet tételeiről nem fogják azt gondolni, hogy azok készre csinált, *végső* válaszok, hanem megértik, hogy csak a közgazdasági gondolat történelmi fejlődésének termékei."²⁰

A kérdés tehát nemcsak az, hogy miből és mit, hanem az is, hogy hogyan (ne) tanítsunk!

(3c) Hogyan ne tanítsunk?

Általánosságban és némi leegyszerűsítéssel azt mondhatni, hogy

- ne tanítsunk úgy egyetlen tudományos tételt, eredményt sem, mintha az valamiféle „örök igazságot” testesítene meg, mert ilyenek nem léteznek,
- ne tanítsuk úgy az elméleti tételeket, mintha azok pontos képet adhatnának a valóságról, mert ilyenek soha nem létezhetnek,
- ne tanítsuk a jelenben tapasztalható jelenségeket úgy, mint ha azok kész adottságok lennének,

¹⁸ Op. cit., p. 92.

¹⁹ Op. cit. p. 255 and 264.

²⁰ Op. cit. p.69.

- ne tanítsunk a gazdaságról úgy, mint ha az a társadalomtól, a politikától és kultúrától függetleníthető lenne,
- ne tanítsunk egyoldalú szemlélettel, mert a valóság jelenségeinek, folyamatainak soha nincs csak egyetlen oldala,
- ne tanítsunk kritikátlanul, mert a tudománynak eleve kritikusnak kell lennie a valósággal és saját magával szemben is, és
- a matematika nyelvén megfogalmazott, matematikai formulákban, illetve modellekben kifejezett tételeket, illetve elméleti összefüggéseket ne tanítsuk úgy, mintha azok leegyszerűsítésektől mentes, egzakt és tárgyilagos tudományosságot képviselő és a gyakorlatban is minden további nélkül alkalmazható ismereteket jelentenének.

Dudley Seers professzor szerint: "az egyetemnek fontos szerepe van abban, hogy a 'közvéleményt' *felszabadítsa a képzelgések alól...* és megvédje az embereket a sok leegyszerűsítő közgazdasági doktrínától." Következésképpen "a közgazdaságtudományi tanszékek egyik funkciója egyfajta *egészséges szkepticizmus* keltése bármely doktrínával szemben, amely az egyetlen és garantált megoldást ígéri a komplex problémákra". Szerinte "a messze legigényesebb feladatot a közgazdaságtan bármely része relevanciájának, még a legelemibb teóriáknak is a *kritikai értékelése* és a kritikának őszintén és világosan a hallgatók felé továbbítása jelenti, egyszersmind pótolva a közgazdász szerzőknek azt a gyakori mulasztását, hogy konkretizálják elméletük földrajzi és történelmi kontextusát." Vagyis "az az oktató, aki előadását a rendelkezésre álló tananyag-szövegek *korlátjainak* feltárására is építi, ... nagy szolgálatot tesz".²¹

Paul Streeten, az Oxfordi Egyetem világszerte ismert professzora is megállapította: "Mindenkor *kritikusan* kell kezelnünk a premisszákat (ti. az elméleti tételek premisszáit - Sz.T.)... Nyitottság és kriticismus kell, hogy társuljon a *történelmi megközelítéshez*."²²

Az említett nemzetközi konferencián *felszólalásomban* egyebek mellett azt hangsúlyoztam, hogy „...az oktatónak, amikor egy elméleti koncepciót tárgyal, el kell kerülnie egy olyan képzet keltését a hallgatókban, mint ha az egyetlen létező és egyetlen helyes koncepcióval foglalkozna”, hanem „ehelyett más nézetek és megközelítések létezésére is rá kell mutatnia.” Más szóval: "...az egyetemi oktatás alapvető célja az, hogy *gondolkodni* tanítsa a hallgatókat, vagyis képessé tegye őket új, ismeretlen *problémák megoldására*, illetve a régi, már ismert problémáknak új körülmények között történő megoldására - oly módon, hogy ellátja őket a szükséges elméleti és módszertani ismeretekkel."

Ugyancsak megjegyeztem, hogy „a különféle elméletek relevanciája csak azon az alapon értékelhető, hogy mennyire képesek (történelmileg igazolható és logikailag konzisztens) válaszokat adni bizonyos meghatározott

²¹ Op. cit., pp. 30-31.

²² Op. cit. pp. 41-42.

kérdésekre. Az, hogy melyek azok a kérdések, amelyekre megfelelő válaszokat várunk el azoktól, egy nagyon is kritikus kérdés. Ennek figyelmen kívül hagyása okozza a legtöbb zavart és félreértést, sőt, éppúgy vezet nihilista pesszimizmushoz, mint az adott elmélet apologetikus védelméhez.”²³

A közgazdaságtan *matematikai nyelvét* illetően ugyanezen a konferencián *Paul Streeten* kijelentette: "Ostobaság arról vitatkozni, hogy a közgazdaságtan vagy annak eszköztára nagyobb vagy kisebb mértékben *matematizálódjék*. Ez épp olyan abszurd dolog, mint azt a kérdést vitatni, hogy több vagy kevesebb szót használjunk. Minden attól függ, hogy *mit fejezünk ki* a matematika nyelvén: *mennyire releváns*, reális és hasznos az, amit kifejezünk." Hangsúlyozta, hogy „kritikája nem a matematikai gazdaságtan ellen irányul, hanem csupán annak eltévelyedései és fennhéjzásai ellen”. Megjegyezte: „Gyakran azt állítják, hogy a matematika lehetővé teszi a precizitást, bár többnyire a relevancia árán. Valójában azonban a matematikai gazdaságtanban sok minden pontatlan és zavaros... A matematikának a döntéshozatalban való alkalmazása azzal a veszéllyel jár, hogy a gyakorlati szakemberekben a bizonyosság hamis érzetét kelti.” Idézve Harry Johnsont, aki szerint 'ha valamit nem érdemes megcsinálni, azt nem érdemes jól csinálni', hozzátette: hogy „ha valami olyat csinálnak jól, amit egyáltalán nem kellene megcsinálni, az eredmény katasztrofális lehet”. „Megpróbálhatjuk kiválasztani a kvantifikálhatót, azt azonosítani a fontossal és boldogan optimalizálni. Az eredmény alighanem a lehetséges világok legrosszabbika lesz.”²⁴

Streeten idézte Lord *Nicolas Kaldor* professzort: „Egy elméleti modell bizonyos, a különféle mennyiségek vagy erők közötti oksági összefüggésekre és sorrendjére vonatkozó hipotéziseket foglal magában. Mi mind egyet-értünk abban, hogy bármely modell alapvető követelménye az, hogy képes legyen a valóságban található gazdasági folyamat jellegzetes vonásait megmagyarázni. Nem jó, ha egy modell olyan absztrakcióval indul, amely eleve kizárja azoknak az erőknek a befolyását, amelyek elsörendűen felelősek a vizsgált gazdasági változók viselkedéséért; és ha kiderül, hogy az elmélet olyan eredményekhez vezet, amelyek ellentétesek a valóságban megfigyeltekkel, akkor ezt az ellentétes mozgást azoknak a maradék tényezőknek a kompenzáló (vagy éppen túlkompenzáló) befolyásával magyarázzák, amelyek eleve ki voltak zárva a modelltől.”²⁵ – p. 115.

Ugyanitt *Dudley Seers* megjegyezte: „Az, hogy ...a feltételezések rendszerint el vannak temetve az algebra jól kidolgozott szerkezetének az alapjában, nem jelenti azt, hogy a közgazdaságtan egy fejlett tudomány; épp ellenkezőleg, ez éppenséggel primitívtségének a jele.”²⁶

A már ugyancsak említett *Guy Routh* rámutatott, hogy „az a rendszer, amelyben a változókat úgy tekintik, mint amelyek egymást meghatározzák, nagy vonzerővel bír, a gazdasági viszonyok matematikai nyelven való kifejezését kárpótolva a bemutatásnak és vizsgálatnak mindazon kényelmességével, amit az jelent. Az egyetlen hiba az, hogy az emberek eleve ki vannak zárva a modelltől – ez az, amit George Katona a gazdasági változók tárgyasításának nevez. Kereslet, kínálat, jövedelem, kiadás, megtakarítás, beruházás és kamat e játék *dramatis personae*-vé (drámai

²³ Op. cit. pp. 73-74, 119.

²⁴ Op. cit. pp. 41-42.

²⁵ Op. cit., p. 115.

²⁶ Op. cit., p. 30.

szereplőivé) válnak, úgy játszva végig a darabot, mintha létük elkülönülne azoktól az emberektől, akik dolgoznak, keresnek, fogyasztanak, stb.”²⁷

Professor *Charles Harvey*, a konferencia egy másik résztvevője hangsúlyozta, hogy a gazdasági problémák matematikai megközelítését oktatni kell és az a kvantitatív módszereknek, beleértve a számvitelt, a statisztikát és az elemi ökonometriát, az alapos ismeretét követeli meg.” De különbséget tett „a matematikának mint a statisztika és ökonometria alapjának és mint a közgazdasági elmélet alapjának az oktatási szükségletei között”. Az utóbbit illetően megjegyezte: „az arról szóló vita, hogy ’mennyi matematikát’, azzal a kérdéssel kapcsolatos, hogy milyen gazdasági elméletet tanítsunk”. Ezért a kérdés az, hogy milyen fajta matematika kell.” „A matematika nyelvének, vagyis a legprecízebb nyelvnek az alkalmazása a (gazdasági) elmélet fejlesztésére igen veszélyes, mivel szinte megváltoztathatatlanul azzal végződik, hogy gazdasági ügyeknek ama matematikai szimbólumok szabatoságát tulajdonítja, amelyeket használ. Azt is megengedi, hogy az elméletet messze felhasználhatóságának és igazolhatóságának valós határain túl fejlesszék. És arra ösztönöz, amint ez már egy ideje tapasztalható, hogy az elméletnek azokat a részeit fejlesszék, amelyek matematikai formában kifejezhetők, míg az elmélet más részeit negligálják, anélkül persze, hogy egyáltalán hivatkoznának a vonatkozó relevanciára vagy alkalmazhatóságra. Az ember olykor úgy érzi, hogy a gazdasági teoretikusok ugyanabba a csapdába estek, mint öelöttük az utilitárius (haszonelvűséget valló) filozófusok. A matematika szépségével, annak szabatoságával és tiszta logikájával győzedelmeskedve megkísérelték az emberi viszonyok tanulmányozásába az analógia igen veszélyes módszerével ugyanazt a szabatoságot belevinni. A közgazdászoknak talán némi mentségül szolgál az, hogy számos, valóban alkalmazható gazdasági változó eredeti módon kvantifikálható, de ez okozza azt a veszélyt, hogy inkább nagyobb, mint kisebb abszurditás csapdájába essenek.” Félreértések elkerülése végett ő is hozzáfűzte, hogy „ezzel nem volt szándékában tagadni a matematika teljes alkalmazhatatlanságát az elmélet fejlesztése terén sem”.²⁸

Hasonló módon érveltem *magam* is a matematika nyelvezetével és oktatásával kapcsolatban. Mindig is vallottam és a szóban forgó konferencián is hangsúlyoztam, hogy “a matematikai és statisztikai számítások megfelelő ismerete nélkül egy közgazdasági diplomával bíró egyáltalán nem tekinthető közgazdásznak, vagyis a gazdasági törvényszerűségek és elvek elméleti ismerete a gyakorlati számítások elvégzésének képessége nélkül távolról sem elegendő. Ezért az oktatásban a gazdaság-matematika és statisztika jelentőségének és súlyának csökkentésére irányuló bármely kísérlet elkerülhetetlenül az új diplomások minőségének romlásához vezetne.” De azt is megjegyeztem: “Megléhetősen gyakori elgondolás és törekvés a gazdasági elveknek matematikai formulákban való kifejezése és oktatása. A matematikai formuláknak kétségtől az az előnye, hogy könnyebb azokat memorizálni, és közvetlen alapjául szolgálhatnak a gyakorlati számításoknak is. Ezeken felül, a matematikai formulákban és modellekben kifejezett gazdasági elvek (vagy éppen elméletek) jól összehasonlíthatók, sőt, kombinálhatók, vagyis ez által új formulák és modellek alkothatók. Bizonyára ezek az okai annak, hogy a matematikai formulák és modellek oly népszerűvé váltak. ...Van azonban egy igen nagy veszélye a gazdasági elvek és koncepciók matematikai formulákban való oktatásának. Mindenekelőtt az, hogy a képletek és modellek szükségképpen leegyszerűsítik a gazdasági összefüggéseket. Bár az absztrakció módszerét természetesen a nem-matematikai elemzésekben is alkalmazni kell, az absztrakció alapja és az eredeti előfeltevések azonban könnyebben elfelejtődnek vagy rejtve maradnak a matematikai formulák és modellek

²⁷ Op. cit. pp. 55-57.

²⁸ Op. cit. pp. 18-19, 24, 197-198.

esetében. Másodsorban, amikor egy alapvetően téves tétel matematikai formulában fejeződik ki, a tudományos egzaktitás benyomását keltheti pusztán azért, mert a kifejezés módja egzakt, míg egy verbálisan kifejezett tétel fogyatékosai könnyen feltárhatók. Harmadsorban, a készre csinált matematikai formulák és modellek rendelkezésre állása mindig ösztönzést jelent arra, hogy mereven alkalmazzák is, sőt ráerőszakolják azokat olyan tényleges helyzetre, amely a megalkotóik által feltételezettől merőben eltér. Egy olyan hajlamot fejleszt ki a hallgatókban, hogy összegyűjtsenek és memorizáljanak minél több olyan képletet, amelyet egzaktak hisznek, anélkül, hogy azok eredetét és jelentését is megértenék. A következmény a logikus gondolkodásnak a kész képletek mechanikus alkalmazásával való helyettesítéséhez vezető tendencia lesz.”²⁹

(4) Néhány általános megjegyzés és összefoglaló következtetés

Az egyetemi szintű oktatás színvonalának javításában mindenképpen indokolt figyelembe venni az alábbiakat:

- Egyre inkább nő az igény (amint ezt legalábbis a nemzetközi irodalom legjavában tapasztalhatjuk) a történelmi és holisztikus szemléletmódnak, a globális megközelítésnek és az interdiszciplinaritásnak, valamint az elemzés egyszerre több, egymást nem kizáró, sőt egymással összefüggő szintjének az alkalmazása iránt.
- Mindinkább követelménnyé válik az "örökérvényű" tanokkal szembeni kételkedés, a tudományos megismerés (Heller Ágnes kifejezésével élve:) "korlátozott relativizmusának" elfogadása, a kizárólagosnak feltételezett alternatívák választása helyett az optimális kombinációkra törekvés, az aurea mediocritas keresése, valamint és nem utolsósorban az elméleti irányzatok további diverzifikációja és az elméleti tételek és módszerek sokasodása mellett az értelmezések pluralizmusának tudomásul vétele és a szélsőségek háttérbe szorulásával egyfajta konstruktív eklekticizmusra törekvés.
- Világszerte felerősödni látszik az oktatás kritikai funkciója, nemcsak a kizárólagosan igaznak hitt tételek és azok mintegy hittételekként, megkérdőjelezhetetlenként való kezelése ellenében, hanem a létező valóság és a gyakorlati politika irányában is.

²⁹ Op. cit. pp. 71-72.

Egyébként már annak idején, az említett konferencián is hangsúlyozta *Dudley Seers* professzor, hogy „az egyetem talán az egyetlen olyan jelentősebb független központ, amelytől a kormányzatok a hivatalos politika konstruktív kritikáját várhatják el”.³⁰

A „konstruktív bírálatnak” azt a téves *politikai értelmezését* azonban, amely a gyakorlatnak, illetve valamely politikai döntésnek, intézkedésnek a tudomány művelői részéről ért bírálatát csak az esetben tekinti „építő jellegűnek”, ha azok egyszersmind a megoldás konkrét útját, a jobb alternatívát is megjelölik, már jóval a hazai rendszer-váltás előtt is *nyilvánosan kifogásoltam*. A bírálat ugyanis az esetben is konstruktív, ha csupán a bírált gyakorlat megváltoztatására készlet, illetve kimutatja az adott döntések bizonyos kedvezőtlen hatásait, és amennyiben alternatívákat is felvázol, úgy akkor is, ha a nélkül tálalja azokat és azok várható kedvező és kedvezőtlen hatásait egyaránt, hogy bármelyik mellett is elkötelezné magát. Hiszen a tudomány nem vállalhatja fel a politika felelősségét olyan döntésekért, amelyek különféleképpen és különböző mértékben érintik a társadalom egyes rétegeit.³¹

- Az egyetemi színvonalú oktatás mind az alap-, mind a felsőbb fokon feltételezi és megköveteli a tudományos munkát, mégpedig nemcsak az adott témakör valamely részletében végzett önálló tudományos kutatást, hanem (ez utóbbi sikere érdekében is:) az egész témakör nemzetközi irodalmának tanulmányozását, a legjelentősebb művek kellő ismeretét is.

Amint a megfelelő technológia importja is megköveteli a technológiai ismeretekkel bíró, jól képzett szakemberek meglétét és közreműködését annak kiválasztásában, és ahogy egy ország technológiai fejlődése megköveteli a saját kutatási és fejlesztési kapacitások meglétét és eredményes működtetését, úgy a megfelelő ismeretanyag a nemzetközi irodalomból való kiválogatása, feldolgozása és a hazai szükségletekhez való igazítása is nélkülözhetetlenné teszi a saját tudományos kutatást és a tankönyv-írást is.

- Következésképpen az egyes szakok, szakirányok, tematikák és az általános egyetemi követelmények meghatározásában azoknak a felsőoktatási intézményeknek, illetve azoknak a tanszékeknek (vagy intézeteknek) és azokon belül is azoknak a professzoroknak kell vezető szerepet biztosítani, amelyek, illetve akik már kellő oktatási tapasztalatot és szellemi tőkét halmoztak fel, és nemzetközileg elismert tudományos teljesítményt is felmutatnak.

³⁰ Op. cit. p. 29.

³¹ Lásd „A társadalomtudományok és a gyakorlat c. cikkemet, *Társadalmi Szemle*, XLII. Évf., 1987, 8-9. sz. 14-24. o.

- Minthogy az oktatás nemcsak a további tanulmányok, a továbbképzés megalapozását, előkészítését szolgálja, hanem a gyakorlatot is, vagyis fel kell, hogy készítsen a gyakorlati közgazdász-munkára, ezért a tárgystruktúrák és tárgytematikák véleményezésébe célszerű, sőt szükséges is lenne az adott terület néhány gyakorlati szakemberét is bevonni. Így a nemzetközi gazdaságtan, a fejlődéstan, valamint az Európa-tanulmányok vonatkozásában főként a nemzetközi szervezeteknél, intézményeknél, az EU-nál vagy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok hazai intézményeinél szakértői tevékenységet folytató, illetve fejlesztéspolitikával foglalkozó szakembereket.
- A felsőoktatási intézmények egyes tanszékei között a tárgyak tematikája, illetve tananyaga tekintetében esedékes koordináció semmi esetre sem sértheti az egyetemi autonómiát és az oktatói szabadságot.
- A konzorciumokban folyó koordináció akkor lehet eredményes - mégpedig anélkül, hogy sértené az egyetemi autonómiát és oktatói szabadságot - , ha csupán azt a minimális ismeretanyagot határozza meg, amelyet kivétel nélkül minden felsőoktatási intézmény érintett tanszékén a vonatkozó tárgy keretében oktatni kell és minimális követelményként számon is kell kérni – függetlenül attól, hogy a tárgyat mely tankönyv alapján és milyen egyéni szemlélettel oktatják. Ez a minimális ismeretanyag azokat a legfontosabb fogalmakat, elméleti tételeket és számítási módszereket, illetve matematikai modelleket tartalmazná, amelyek mind a további tanulmányok, mind a külföldi – főként nyugat-európai - egyetemeken végzettekkel való kommunikáció, mind pedig és főként a gyakorlati közgazdász-munka szempontjából nélkülözhetetlenek. Ennek a minimális ismeretanyagnak az összeállítása során tehát éppúgy figyelemmel kell lenni arra, hogy mit tartalmaznak a nemzetközileg leginkább elterjedt, „best-seller”-nek minősített standard tankönyvek, mint arra is, hogy mi az, ami abból a gyakorlat számára is alkalmazható és ennek megfelelően hangsúlyosan szerepeltetendő. (A szóban forgó ismeretanyag egyes „tételeit” célszerű lenne egy - a repülőgépeknél használatos „check-list” mintájára – listába foglalni.)
- A közgazdaságtanban nincsenek (de más diszciplínákban sincsenek), és nem is lehetnek tökéletesen és örökké igaz elméletek, részben mert minden elméleti tétel absztrakcióra épül, részben mert a valóság sokkal összetettebb és gyorsabban változó, semhogy bármely elmélet képes lenne egészében és pontosan megragadni. Ezért az oktatásban nélkülözhetetlen a kritikai szemlélet, illetve annak is a kimutatása, hogy milyen

leegyszerűsítések, premisszákat húzódnak meg valamely elméleti tétel mögött és korlátozzák annak alkalmazhatóságát. Csak a politikától fertőzött ideológus vagy a valóságérzékét elvesztő fanatikus doktriner hiheti, hogy akad akár csak egyetlen olyan közgazdasági elmélet is, amelynek tételei, fogalmai és módszerei teljes értékűek és univerzális érvényűek. Az elméletek lényegét és valóságos funkcióját érti félre az, aki bármely elmélettől a teljes igazság feltárását, a valóságra vonatkozó ismeretek teljességét, a napi gyakorlat, illetve gazdaságpolitika közvetlen formálására való alkalmasságot vár el! (Mint ahogy az is, aki bizonyos konkrét társadalmi gyakorlat kudarcából valamely általános közgazdasági elmélet "bukására" következtet.)

- A tudományban és az oktatásban nincs helye a valóságról vagy annak átalakításáról egyoldalú, hamis képet festő ideológiáknak, bármely eredetűek legyenek is azok. Csak a többféle elméleti irányzatnak, illetve álláspontnak az érzékeltetése révén és mind-egyiknek a megfelelő kritikai szemléletű oktatása révén kerülhető el egyetemi szinten az ideológiai befolyás és elméleti tételek „hittételekként” értelmezése. Mindez nem jelenti azt, hogy az oktatásból száműzni kellene azt az „érték-elvűséget”, amely a humánus, az emberi szolidaritás, az esélyegyenlőség, a demokrácia és a Természet védelme jegyében fogant.

A már többször idézett *Dudley Seers* hangsúlyozta, hogy „a felsőoktatást nem szabad politikai célokra prostituálni”, hozzáfűzve: „De ez nem jelenti azt, hogy el kell határolódnunk a politikai kérdésektől.”³²

- A nemzetközileg leginkább elterjedt, illetve sikeresen elterjesztett standard tankönyvek zöme egy bizonyos elméleti irányzatot, az egyébként vegyes elemeket tartalmazó „mainstream”-et képviseli, míg más irányzatok elméleti tételeit, fogalmait és módszereit nem (vagy csak marginálisan és pontatlanul) ismerteti. Ezért, és mert a múltban viszont a „marxizmus-leninizmus” oktatását igyekeztek az ún. „szocialista” országokban kizárólagossá tenni (bár ez a törekvés legalábbis a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen az elmélettörténeti tárgynak köszönhetően – szerencsére – nem járt sikerrel), hazánkban különösen fontos az elméleti nézetek pluralizmusának és kritikájának biztosítása az egyetemi oktatásban.

³² Lásd: Livingstone, I. – Routh, G. – Rweyemamu, J.F. – Svendsen, K.E. eds. (1969), p. 29 .

Prof. Z.L. Sadowski az említett konferencián megjegyezte, hogy az a kérdés, vajon a marxi közgazdaságtant érdemes-e oktatni, „egy régi polémia maradványa” csupán, és eleve „irreleváns”, minthogy a marxi közgazdaságtan is „megtette a maga hozzájárulását a közgazdasági gondolkodáshoz, és ezen az alapon éppen annyi figyelmet érdemel, mint bármelyik más, amely az elemzési szinten számít.”³³

- A nemzetközi „standard”, vagyis a megfelelő minőség és egyenértékűség biztosítása nem azonos valamely nemzetközi „standard tankönyv” lefordított szövegének kötelező tananyagként alkalmazásával. Az a feltételezés, hogy a közgazdaságtan oktatásában, különösen az alapozó tárgyakében, a nemzetközi szint elérése csakis egy-egy magyarra fordított külföldi tankönyv révén biztosítható, a hazai felsőoktatási intézmények szellemi kapacitásának egyértelmű és általánosító lebecsülését jelenti.
- A hazai szerzők által írt vagy írandó tankönyveknek külföldi tankönyvek fordításával való felváltását a közös szakmai nyelv ismeretének követelménye sem indokolhatja. (Megjegyzendő, hogy noha egy ilyen követelmény pl. az orvostudomány vagy a gyógyszerterén még sokkalta fontosabb, mint a közgazdaságtanban, ott mégis természetes hagyomány, hogy a tankönyveket rendre a legnevesebb professzorok írják.)
- A felsőoktatási intézmények vezető oktatói nem mentesíthetők az alól a természetes feladat alól, hogy saját vagy más intézményeken belüli munkatársaikkal együtt tananyag-fejlesztő tevékenységet folytassanak és a vonatkozó nemzetközi irodalom újabb eredményeinek folyamatos figyelemmel kísérése és önálló tudományos munkájuk alapján tankönyveket írjanak, illetve újjá írjanak. A tananyag-fejlesztés és tankönyv-írás tehát olyan feladat, amely a hazai szellemi kapacitások felhasználásával teljesítendő - a tárgyat oktató tanszék által, illetve a különböző felsőoktatási intézményhez tartozó tanszékek közötti együttműködés keretében.
- Az így készülő tankönyveknek tartalmazniuk kell a koordinációban meghatározott minimális ismeretanyagot, de helyes, ha azok egyszersmind igazodnak az adott intézmény profiljához is. (Még az alapozó, illetve törzs-tárgyak esetében is, legyen szó akár nemzetközi gazdaságtanról, fejlődés-tanulmányokról vagy Európa-tanulmányokról, indokolt lehet, hogy különböző arányban és hangsúllyal szerepeljenek bizonyos

³³ Op. cit., p. 36.

alapismeretek a főként a vállalati szektor számára, mint pl. a regionális intézmények vagy az államigazgatás számára képző intézmények tananyagaiban.)

- A hallgatókat tehát minden felsőoktatási intézményben el kell látni – különösen az alapozó, illetve törzs-tárgyak esetében – hazai szerző, illetve szerzői kollektíva által írt és kötelező tananyagként előírt tankönyvvel vagy jegyzettel, amelyet azonban indokolt, sőt általában szükséges is kiegészíteni az ajánlott olvasmányok olyan jegyzékével, amely főként (bár nem kizárólag) a nemzetközi szakirodalomból válogatott könyveket, cikkeket, illetve szövegrészeket sorolja fel. Igen célszerű továbbá a kötelező tankönyvet, illetve jegyzetet olyan szöveggyűjteménnyel és gyakorlati példatárral is kiegészíteni, amelyek elősegítik a hallgatók szélesebb körű szakirodalmi tájékozódását és a gyakorlatban használt számítási módszerek alkalmazására való képességének javulását.”